

Rapport dil cuors linguistic per scolasts romontschs della Surselva a Breil, dals 18-22 de sett. 1933

Autor(en): **Vieli, Raymund**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **48 (1934)**

PDF erstellt am: **05.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-204747>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

RAPPORT

dil

**Cuors linguistic per scolasts romontschs della Surselva
a Breil, dals 18-22 de sett. 1933**

**Plaid d'avertura
da Dr. R. Vieli, Cuera.**

Stimai presents,

Per incumbensa de Sgr. cuss. gov. Dr. Ganzoni arvel jeu igl empren cuors linguistic per scolasts romontschs della Surselva. Lubi a mi che jeu porschi miu empren salid alla cara Surselva, alla ludeivla vischnaunca de Breil ed a sia simpatica populaziun, che ha vuliu retscheiver nus cun quella hospitalitad usitada denter ils Romontschs.

Arvend nies cuors eis ei per mei in emperneivel duer de seregurdar en emprema lingia de Sgr. cuss. gov. Dr. Ganzoni, che ha vuliu dar a nus l'honor d'assistar all' avertura dil cuors. El ha demussau duront quels onns ch'il Departement d'educaziun ei confidau a sia premurada direcziun ina nunballucconta simpatia per la viarva e cultura romontscha. Ad el havein nus d'engraziar che la stupenta idea de nos cuors linguistics, exprimida en maniera perschuasiva dalla commissiun de scola della Ligia Romontscha, ei vegnida realisada. Beneventond ils signurs referents engraziel jeu en num de tuts, ch'els ein semess a nossa disposiziun. Senza lur agid fuss era quest cuors buca staus realisabels. Jeu salidel milsanavon ils signurs inspecturs ed hosps da lunsch e da maneivel sco era tut ils preziai signurs scolasts e las scolastas, compari aschi numerusamein demussond cheutras lur interess per lungatg e scola.

Igl ei vegniu raquintau a mi questa stad che Breil hagi gia avon onns giu in cuors per scolasts. In tal ha daveras giu liug a Breil duront il zercladur e fenadur dils 1865 ed ei vegnius concludius ils 18 de fenadur cun in examen final en preschient-scha de dus representants della regenza e quater scolasts u examinatur. Il rapport official de quei cuors di: Nachdem vorher die schriftliche Prüfung der Repetenten — scolasts senza patenta! — stattgefunden, erfolgte am 17. und 18. Juli 1865 die mündliche Prüfung derselben. Nach erfolgter Beratung über dieselbe stellte sich auf Grund der Noten in den einzelnen Fächern folgendes Ergebnis heraus: — Tredisch scholars u scolasts senza patenta han priu part de quei cuors e de quels han 11 survegniu l'admissiun, quei ei la lubientscha de dar scola. Ils repetents han survegniu notas els suandonts roms: Rechnen, Sprachlehre, Aufsatz, Realien, Sprachmethodik, Rechnungsmethodik, Deutsch, Singen, Praktische Übung, Schreiben, Zeichnen, Religion, Fleiß und Betragen. Dagl allegau resulta ch'il cuors dils 1865 ei — schegie buca nuninteressants — bein dil tuttatafag differents da quel dils 1933.

Igl εμπrem cuors romontsch cun ina finamira specialmein linguistica ha giu liug avon dus onns a Razen, ina dellas paucas vischnaucas romontschas dil Grischun central ch'ei aunc restada fideivla a sia tradiziun e derivonza. Ton il liug cun sia historia e siu contuorn sco il spert de vera e sincera cordialitad e collegialitad denter ils participonts han dau agl εμπrem cuors ina tempra tut aparti e contribuü alla buna reussida de questa biala e per tut ils participonts nunemblideivla manifestaziun en favur della scola e dil lungatg romontsch en territori sutsilvan.

En frestga e buna memoria ei e resta era il cuors de Zuoz, che ha radunau avon in onn ils magisters dell' Engiadina, Bravuogn e Val Müstair. Era quei cuors ha destadau cun slontsch igl interess e la premura per las grevas mo impurtontas damondas scolasticas, creond en medem temps in' atmosfera de legreivla concordia che sa strusch vegnir exprimida cun plaid.

Possi il liug de schi veglia e reha tradiziun romontschasursilvana, che nus havein elegiu bi a posta per il cuors de Breil, esser ina segira capara per la buna reussida de nossa

interpresa ideala el survetsch de scola, lungatg e pievel. Razen, Zuoz e Breil, treis vischnauncas romontschas da num e da pum, treis vischnauncas cun veglia e reha tradiziun, vegnan a muntar cun lur cuors linguistics in tierm impurtont ell' historia dell' instrucziun linguistica, ch'ei l' historia spirtala e culturala de nies pievel romontsch.

En quest connex para ei a mi indicau de dar a mes stimai auditurs ina cuorta giustificaziun de nies cuors indicond la firmira de quel. — Ins constatescha oz dapertut la tendenza de seperfeczionar e de s'orientar. Congress, dietas e cuors dils pli differents professionists ein dedicai a damondas de clamada. Ei fuss buc ina buna enzenna, sche gest ils educaturs e mussaders della giuventetgna e vegnenta generaziun secuntentassen della savida acquistada el seminari e dellas experienzas fatgas durent ina pli u meins liunga pratica. Igl ei buca in schabetg che scolasts e mussaders dellas tiaras vischinontas e lontanasseres geglian e dedicheschon lur liber temps de vacanza a cuors de perfecziun ed orientaziun. Mo in exempel! Tschei di ha Mussolini concludiu a Roma in cuors de scolastas talianas che ha cuzzau in meins e dil qual 2800 mussadras han priu part cun fervur ed entusiassem. Jeu crei che era nos cuors linguistics postulai da cercchels scolastics corrispundien gest en nossas difficilas relaziuns ad in veritabel e sentiu basegns che mereta nossa compleina atenziun.

Enconuschend adina meglier las biaras e grondas difficultads de Vossa clamada, jeu hai envidau Vus en num dil lud. Departement d'educaziun de vegnir per tschun dis a Breil. Vies viadi a Breil ha oravontut ina finamira didactica. Nus tuts essan seradunai cheu per emprender, per seperfeczionar e buca per far termagls e reparter tschupials d'arbagias. Il program de nies cuors vul instruir ed orientar davart beinenqual problem che sto interessar mintga scolast della Surselva. Il problem principal dil cuors de Breil e de tuts ils cuors romontschs consista, aschiditg che nus essan aunc libers Romontschs, en la sequenta damonda: co sa il romontsch vegnir cultivaus en scola per ch'il scolar sesviluppeschi normalmein ed emprendi de s'exprimer correctamein en siu lungatg mumma, senza che l' instrucziun tudestga vegni cheutras

negligida u directamein impedida. Quei ei gieclar per mintgin: tudestg stuein nus emprendre, abstrahau de tuts basegns culturals, gia per risguard dellas relaziuns economicas de nies pievel e de nossa tiara. Era ils pli fervents promoturs dil romontsch e dell' instrucziun romontscha ein perschua di de questa necessitad che nus vulein buca smaedir, schegie ch'ella augmenta considerablamein las difficultads de scolar e scolasts. Il scolast grischun romontsch ha la dubla e greva incumbensa d'instruir dus lungatgs e de musar a ses petschens scolars gia dellas empremas classas della scola primara in niev e grev lungatg, essenzialmein differents dal lungatg empriu en tgina. In resultat cuntenteivel sa mo lu vegnir contonschius, sche il scolast resenta en siu cor in' amur profunda per sia dira incumbensa, sche il seminari scolastic prepara ils futurs magisters entras ina adequata instrucziun metodica ed in bien entruidament linguistic, sch'ils mieds d'instrucziun vegnan perfeczionai sin fundament dellas experiencias, e sche l'instrucziun vegn razionalisada conform a sia finamira. Per las raschuns allegadas vegn era il cuors de Breil a dedicar la pli gronda atenziun a quella damonda cardinala della scola primara romontscha, e jeu sperel che mintga scolast vegni a prender viva art e part de quella ed autras questions tractadas e discussionadas el decuors dils proxims dis.

Stimai presents! Sche nus havein elegiu Breil per liug dil cuors linguistic per scolasts romontschs della Surselva, ei quei daventau sper autras raschuns per honorar la vischnaunca nativa de nies grond poet nazional G. C. Muoth. El ei il Benedtg Fontana dil combat nazional per la viarva e scola romontscha. — Avon treis jamnas ei la Romania ed il pievel sur-silvan seregurdaus a Trun dil 100avel anniversari della mort de Pader Placi a Spescha. El ei igl empren „nazionalist“ romontsch che ha pretendiu detschartamein la cultivaziun e savida exacta dil lungatg mumma. Suenter nundumbrevlas emprovas fallidas per sragischar il romontsch, nus turnein oz anavos tier las maximas elementaras dell' instrucziun linguistica sco ellas ein vegnidadas exprimidas cun vigur da P. Placi a Spescha. Il camond: careza tiu lungatg, stema quei che ti has empriu da tes vegls, studegia tiu lungatg mumma, ei il

clom che resuna oz cun nova forza atras las valladas grischunas.

Possi il spert d'in Pader Placi a Spescha, d'in G. C. Muoth esser presents duront nies cuors e possi lur spert esser la steila tarlischonta che muossa a nus la via che nus stue in ir per menar la giuventetgna presenta e vegnenta, aschia che nus tuts savein dir inaga: nus have in fatg nies d'uer. Jeu concludel miu cuort plaid d'avertura giavischond da cor a scolasts e referents, a hosps ed amitgs, ch'il cuors de Breil porti en tuts graus bien fretg e resti als participonts per veta duronta ina biala ed emperneivla regurdientscha, adattada de carschentar e de promover la carezia e la premura per la scola e la cara giuventetgna sursilvana, confidada a Vossa premurada istruzion ed educaziun. Cun quels plaids declar jeu il cuors linguistic de Breil per aviarts.

Ils 18 de settember avonmiezdi.

**Discuors d'introducziun
da cuss. gov. Dr. R. Ganzoni, Cuera.**

Sgr. cuss. gov. Dr. Robert Ganzoni, cau dil Departement d'educaziun, plaida en idiom engiadines. Igl ei in grond sbagli, che Sursilvans ed Engiadines tschontschan tudestg denter els. Igl oratur dat sez in bien exempel e plaida en siu idiom matern. Nus entelgin bein ses plaids pesonts.

Sgr. Dr. Ganzoni exprima siu plascher de saver assister all'avertura dil cuors linguistic a Breil. G. C. Muoth, il grond poet de Breil, ei aunc staus siu magister alla scola cantonala. Muoth ha destadau en ils cors dils giuvens students la carezia per il lungatg mumma. Il poet e magister havess franc in grond plascher de ver il svilup de nos cuors linguistics e de ver nossa giuventetgna setegn ferm vid il romontsch. Sgr. Dr. Ganzoni porscha en num della regenza salid a tuts scolasts ed engrazia als signurs referents ed al directur dil cuors per lur breigia e lavur. Il cau dil Departement d'educaziun exprima plinavon ils suandonts patratgs: Ils cuors romontschs na vulan combatter la veglia tradiziun grischuna, quella dil respect e della

toleranza e della stema enviars ils convischins ded auter lungatg. Nus havein buca per finamira d'introducir in' era nova de disfidonza e de discordia linguistica. Igl intent dils cuors ei in positiv: quel de rinforzar ils fundaments per la cultivaziun dil lungatg matern, de facilitar l'instrucziun dils auters lungatgs nazionals. Ei secapescha che l'attenziun speciala ei dedicata al romontsch, buca mo perquei ch'el ei il lungatg matern, mobein era perquei ch'el ei il pli fleivel denter ils lungatgs svizzers e negligius duront tschentanners. Il romontsch ei buca mo periclitau concernent sia cultivaziun e siu svilup, mobein era en sia existenza. La cuolpa ein buca ton las autoritads che han negligiu il romontsch, era buca las relaziuns economicas etc., mo biaronz ils Romontschs sezs cun lur indifferenza e lur politica digl agen clutger, che impedescha tutta acziun pli gronda en favur dil romontsch en general. Il mument adattau per uniformar ils idioms romontschs ei denton gia daditg vargaus. Ton pli eis ei nies duer de cultivar oz tut quei che unescha, d'emprender d'enconuscher l'in l'auter e de respectar ils auters idioms, aschia che nus sentin e capin adina meglier ch'ei se tracta buca mo de problems sursilvans, surmirans u engiadines, mobein de **p r o b l e m s r o m o n t s c h s**.

Questa idea sto far strada e daventar possess de mintga Romontsch. Ils sforzs della Ligi Romontscha e dellas singulas societads nun bastan, ei drova la cooperaziun dils cuors linguistics per scolasts. Per documentar l'unitad romontscha en nies cantun vegnin nus dacheudenvi ad organisar cuors romontschs per tut il cantun e buca mo cuors regionals. Grond e viv applaus exprima igl engraziament per quei discuors penetron en lungatg engiadines.

Plaid de beneventaziun
da pres. com. Fl. Cavegn, Breil.

Per incumbensa della lud. vischnaunca de Breil plaida sgr. Fl. Cavegn, president communal. Ei legra il vischinadi de Breil de saver dar dunsena als scolasts romontschs della Surselva per tschun dis. Breil ei gie la tgina de nies prenci-poet. Ils de Breil ein loschs d'astgar numnar Giachen Caspar „nies Muoth“.

Igl oratur recamonda d'imitar ils principis e las ideas de Muoth. Il referent discuora plinavon sur della scola e damondas de scola, el plaيدا dal pugn de veta pratic. Las pretensiuns che vegnan fatgas davart nossas scolas ein daveras grondas. Il combat d'existenza per la veta ei grevs, las relaziuns economicas ein schliatas. Nus spetgein che nos scolasts rabetschien nos affons aschi lunsch, ch'els possien arrivar ad in' existenza. Nossas scolas ston porscher quei ch'il carstgaun sto saver per la veta. En Surselva han la pluralitad dils scolars caschun d'absolver mo la scola de vischnaunca. Igl εμπrem duei bein il lungatg mumma vegnir mussaus da fundament, per lu dedicar tutta atenziun all' instrucziun tudestga. Sgr. Cavegn punctescha la cultivaziun d'entgins roms pratics indispensabels per la veta.

Il quen ei il pli impurtont rom. Mo quel che sa far bein quen e calculescha, sa setener. En nossas scolas vegn ei buc adina fatg quen pratic, per exempel igl imprendder las fracziuns cuminas. Ella veta pratica vegnan quellas duvradas fetg darar. In bi e pratic quen en scret ei per la veta de gronda impurtonza. Geometria ei absolutamein necessaria per purs e mistergners. Contabilitad auda tier in traffic puril. L'istoria veglia duess ins scursanir empau. L'istoria naturala unir cun la geografia. Per il desegn vegn ei buca fatg bia. Ins dei buca schar ord egl quei rom. Entras il desegn vegnan ils affons mussai de mirar, d'observar e contemplar bein las caussas. D'eminenta impurtonza ei la cultivaziun e formaziun dil character. Las vertids: obedientscha, fideivladad, prusadad e sinceradad ein de plantar profund el cor digl affon. Affons fan stem de tut. La clamada dil scolast ei fetg sublima. Igl oratur supplichescha ed animescha ils scolasts de semetter cun plascher e carezia vid la lavur de lur clamada. Ad els confida ins il pli custeivel e la pli gronda facultad, ils affons.

Breil ei ina vischnaunca de fracziuns cun circa 1100 habitonts, siat scolas cun 230 affons. Avon dus onns ha Breil obtenu ina stupenta casa de scola. Cul giavisch ch'ils magisters tilien bien nez dal cuors per nossa giuventetgna, concluda sgr. Cavegn siu plaid, il qual vegn remuneraus d'ina ferma sblatschada.

Ils 18 de settember suentermiezdi.

**Il lungatg mumma ed il svilup spirtal
da Dr. R. Vieli, Cuera.**

Il tema ei grevs e schetgs, mo igl oratur sesprova de dar empau carn a quella materia, il qual ei era reussiu ad el. P. Placi a Spescha ha exprimiu ils suandonts patratgs, ch'il referent ha elegiu per sia introducziun: Jeu ditg a ti giuven grischun, ch'ei detti negin auter fundament per studis e scienzas, che la perfetga savida de tiu lungatg matern. Sappies e tegn endamen, affon grischun, che jeu hagi detg a ti, che negina caussa seigi pli necessaria, dischenta e profiteivla a ti che la savida perfetga ded in lungatg ed oravon de quel de tia mumma e naziun. Talas e semegliontas ideas documenteschan ina sincera carezia per la viarva dil pievel, pil lungatg matern. Dapi la mort de P. Placi a Spescha ei igl interess per il romontsch carschius ad in crescher. Scribents e poets han dedicau lur temps e lur meglieras forzas al lungatg mumma. Il referent regorda dils amitgs e defensurs dil lungatg romontsch. In imposant til entscheiva cun nos scribents dil 16 e 17 avel tschentaner e finescha cun ils poets e fautors dil 19 e 20 avel tschentaner. Babs e mummas, giuven e giuvnas van en processiu cun lur amur sincera per la viarva materna. Tras nossas vals resuna il clom fervent: Stai si, defenda, Romontsch, tiu vegl lungatg! —

Mo pertgei tonta lavur, tonta rueida e tons sforzs per mantener ina lingua moribunda? Dapertut nua ch'in lungatg ei en prighel semuossa ei con fetg che quel ei unius cun siu pievel, il qual ei u c r o d a cul lungatg della mumma. Gronds combats pervia dell' existenza dil lungatg regian aunc oz en differentas tiaras.

La habilitad de discuorer ei buca mo in dun special, ina qualidad che aulza il carstgaun e che distingua el essenzialmein dagl animal, il lungatg ei indubitablamein in dils pli impurtonts beins culturals ch'in pievel liber e vengonz de sia libertad defenda sco la poppa de ses egl. Il referent s'exprima sur de treis puncts:

1. tgei munta il lungatg pil singul carstgaun?
2. co eis el unius cun la cuminonza che plaida quei lungatg?
3. tgei consequenzas ston valer per nus e nossas scolas?

La muntada dil lungatg ei fetg gronda ton per la cuminonza sco per il singul carstgaun. Il lungatg consista buca mo el plidar, egl exprimer plaid. Ins sa sesurvire dil lungatg era mo entras patertgar. Patertgar ei plidar. Plidar e patertgar stattan en stretga relaziun in cun l'auter, e l'esperienza muossa ch'ei dat ni ideas ni svilup dil spert senza lungatg. Il referent dilucidescha la funcziun dil lungatg allegond retschercas ed experiments fatgs cun mets, mets-suords e mets-tschocs etc., che demuossan ch'il plidar sa buca vegnir separaus dal patertgar. Mo in lungatg sa denton ademplir compleinamein questa funcziun dil lungatg. Quei ei il lungatg mumma. Il lungatg mumma ei per mintga carstgaun il lungatg de sia cuminonza. In diember exempels de Cuera ed autro confirmeschan il detg.

Il lungatg romontsch ei possess communabel de tuts quels che formeschan la cuminonza romontscha, il pievel romontsch. Igl appartener a quella u tshella cuminonza linguistica ei destin. „Romontsch ei tia sort, tiu truaument.“

Il lungatg ei in mied per comunicar l'in l'auter ils sentiments ed ils patratgs. El ei in mied de comunicaziun e d'expressiun. Mintga pievel ei unius cun siu lungatg mumma. Mintga pievel ha en siu lungatg sia concepziun della veta, sco ella ei daventada carn sut las relaziuns geograficas, historicas, sut las condiziuns externas ed internas. In diember exempels illustreschan igl intim connex ch'exista denter veta e lungatg.

Concludend demuossa il referent con ferm ch'il lungatg mumma ei unius cun il svilup spirtal dil carstgaun. La pretenziun de cultivar il lungatg mumma, sinaquei che tuttas facultads dil spert sesviluppeschien harmonicamein cun ed entras il lungatg, ei perquei in postulat, in camond metodic e pedagogic che negin scolast sa untgir.

Dr. Vieli ei ferm perschuadius de quei ch'el di. Ses plaid han tempra e vigur ed espriman ina sincera carezia per il manteniment e svilup dil lungatg mumma.

**La nova fibla romontscha
da scolast sec. S. M. Nay, Sedrun.**

Ussa tedlein nus cun buca aviarta, sco ils utschalets arvan quella per retscheiver da lur mumma ina buccadina vivonda, in referat de scolast secundar S. M. Nay. „Il bab“ cantun ha regalau a nos recruts digl abc ina nova fibla romontscha. Ei se-tracta dell' instrucziun linguistica en scola pintga. Igl entir svi-lup spirtal digl affon entscheiva sin la schanuglia della mumma. Quel ei buca pusseivels senza il lungatg mumma. Nus vulein ir la via natirala e ponderar, con bia igl affon ha empriu avon che vegnir en scola. Entrond en scola discuora el gia pulit. Nus ha-vein la missiun de baghegiar vinavon sin quei sulom e de slar-giar il patratg affonil. Il patertgar, sentir ed agir digl affon ei il centrum. Tutta veta affonila penetreschi atras la finiastra en stiva de scola. Dagl enconuschent tiel niev!

Il referent, Sep Mudest Nay, ha giu scret in entruidament per la presenta fibla nova, ch'ils collegas veglien leger e stude-giar manedlamein. Quei ch'igl oratur ha purtau en biala e cor-diala maniera, anfleis vus leu en in pli bi e viv vestgiu che en in pèr Brustgas d'in protocol. Il referat vegn applaudius gronda-mein. Igl ei in deletg de tedlar quei lungatg classic, cungius mintgaton d'ina sgnocca.

**Entruidament practic ella nova fibla romontscha
da scolast sec. S. M. Nay, Sedrun.**

Quendis ch de quels pigns, buobs e mattatschas, che vulan uonn far amicezia cun la stiva de scola, ein preparei sin la tri-buna. Enamiez sin ina sutga sesa e patarla Sep Mudest Nay, sco in veritabel um de praulas. Igl experiment entscheiva. Il prati-cant ha designau sin pupi in venda-gaglinas cun carr, cavagl e pluscheinas. Pulé —, la mumma vul cumprar pluscheinas. Ils „aspirants“ per la scola pintga fabbricheschan plaids e construcziuns, quellas vegnan zavradas ed ordinadas en fuorma d'in concept suenter haver acquistau in tschec diember. Il resultat della lecziun ei veramein gia ina biala prestaziun linguistica e

spirtala ded affons che vegnan tier il scolast lur emprema misura. Pli bia, collega, anflas ti egl entruidament „Sin via“.

Il protocollist: Gieri Foppa.

Ils 19 de settember avonmiezdi.

**Lecziun romontscha culla IV classa
dal scolast G. Cathomen, Breil.**

Cun enzacons plaids d'introducziun dat il praticant sclariment sur la via ed igl intent de sia lecziun. El elegia per tema in object dell' historia naturala ed unescha quel cun ina adequata raquintaziun ord il cudisch de lectura. El vul unir l'instrucziun linguistica cun l' historia naturala.

Ils affons entran. Collega Cathomen scuviera in object zugliaus en in pupi. Ils affons spetgan cun grond interess quei che dei suandar. Els selegran vesend in tgau de camutsch, igl ei gie gest il temps de catscha, pil qual mintga affon s'interessescha. Buca ditg ed ils scolars han sut la direcziun de lur mussader anflau ora in' entira roscha qualitäts dil camutsch sco era interessantas caussas ord la veta de quel. Suenter quella disposiziun tractescha il praticant cun ils scolars: Tgei il camutsch raquenta, in toc de lectura dil IV cudisch. Mintga scolar legia enzacontas construcziuns, silsuenter sto scadin indicar il cuntegn dil legiu e quei sco sch'el fuss sez il camutsch. Ils plaids pli grevs vegnan explicai e circumscrets ed aschia fatgs capeivels als scolars, p. ex. cuvel, bleissa, vadretg, vegnir surpri etc. Auters plaids e locuziuns vegnan precisai. Tractaus il toc, vegn il cuntegn retenius entra ina surscripziun.

**L'occupaziun tgeua en l'instrucziun linguistica
da scolast B. Candrian, Vuorz.**

Avon che entscheiver il referat dat il referent cuortamein risposta alla damonda de collega Caminada. El anfla ch'ei fuss commensurau de dar en quei cass als scolars in concept sur la

materia tractada, ni era schar raquintar en scret ina situaziun ord il purschiu. De recumandar ei era l'illustraziun de tals pensums. — L'occupaziun tgeua consista en quei ch'il scolar survegn pensums en scret ch'el sligia persuls e tgeuamein senza esser influenzaus dal scolast u dals conscolars. Quella occupaziun ha dus intents: 1. il scolar ha cheu occasiun de seprofundar en la nova materia tut ruasseivlamein, ded impunder, exercitar e differenziar il niev tractau cun quei ch'el gia posseda, aschia ch'el sesenta cul temps segirs u nunballucconts. 2. Il scolast vesa sche sia nova lecziun ei stada fritgeivla e leusunter drezza el sia proxima lavur. Igl allegau muossa che l'occupaziun tgeua ei d'eminenta impurtonza, e ch'il scolast sto per quei dedicar a quella gronda atenziun. Dalla qualificaziun dil scolast dependa ei per gronda part, schebein l'occupaziun tgeua porti il fretg necessari. Il scolast dei pia sepreparar, seperfectio- nar da di en di. Dess in scolast buca haver temps per sia atgna preparaziun, essend forsa surcargaus cun uffecis, sche dei el trer las consequenzas e surschar la scola ad in che anfla temps e peda per quella impurtonta lavur.

Era ils mieds d'instrucziun ein de fetg gronda impurtonza per l'occupaziun tgeua. Ils cudischs che stattan a nosa disposiziun cuntengnan gia biars exerchezis adattai, mo tonaton buc avunda. Els dein era esser mo in entruidament per il scolast. Il referent menzionescha ils suandonts cudischs che vegnan per nus en consideraziun: la Grammatica romontscha de Sur Dr. G. Cahannes, igl emprem e secund Leitfaden de prof. Grand, la Grammatica romontsch-tudestga de P. Ursicin Simeon, sco era ils cudischs tudestgs de lectura per il V, VI, VII, VIII e IX avel onn de scola. Concepts, dictats e translaziuns ein era de recumandar per l'occupaziun tgeua, mo principalmein il concept liber che porta variaziun, aschia che la lavur vegn fatga cun interess e plascher, il qual ei la suletta via dil success. Naturalmein contonscha il scolar quella habilitad d'exprimer nuninfluenzadamein ses patratgs en il concept, buca senza in grond exercezi. Igl ei absolutamein necessari ch'el hagi gia ellas classas bassas savens occasiun de s'exercitar en quella moda. Tier uorden en ses patratgs e de tschentar bein las construcziuns sa il scolar vegnir educaus cheutras ch'il scolast lai suen-

ter mintga concept suandar ina cuorta critica della lavur, aschia che las bunas e las munglusas qualitäts dellas lavurs vegnan als scolars enconuschentas. En piazza dils biars nunmeriteivels exerchezis ortografics e grammaticals de pli baul suondi mintga concept ina consequenta e detagliada correctura. Concludend numna il referent ils condaments, ils quals ein semadirai per el sco scolast seprofundond en la materia: 1. Mira surtut d'haver temps per studi e preparaziun en tuts detagls de tia clamada, pertgei el ei dil tuttafatg necessaris; 2. Buca secrei che ti seigies meister sco mussader ed'educatur; 3. Has ti buca peda de s'occupar cun tals studis sper las uras de scola, lu seretrai da tia piazza.

Il protocollist: Leo Bundi.

Ils 19 de settember suentermiezdi.

**Cant popular e cant artistic
da scolast sec. T. Dolf, Tumein.**

Ils participonts dil cuors de Breil seraduneschan puspei en casa de scola. President Erni, il meglier parfinchel en Surselva, il qual, nunditgont sias plemas sblihidas dals onns, conta aunc adina melodias plascheivlas, ei presents. Dr. Vieli beneventa el cun tutta cordialitad demussond cheutras respect avon igl um che ha ils pli gronds merets per il cant romontsch. Il directur dil cuors confida il presidi durent la suandonta ura a sgr. Erni. El introducescha siu presidi cun ina canzun. Sco ina solemna empermischun de carezar senza fin nossa faviala dultsch' e loma tuna e resuna il „Car lungatg de mia mumma.“

Ed ussa tedlein nus Tumasch Dolf, il polischet de sut igl uaul grond. El raschuna e cantina da canzuns e canzunettas ch'el ha udiu e rimnau en tuts encardens della tiara romontscha. Dolf zeivra quellas en canzuns d'affonza, canzuns d'amur, de dolor, de comiau e d'encarschadetgna e canzuns de saltar. El perschuada che la canzun populara ei il pli niebel mied ch'il carstgaun posseda per exprimer ses patratgs e sentiments intims. La renaschientscha della canzun populara munta per nies lungatg

in ferm ischenchel. Sche nus fagein reviver las canzunettas popularas en societad e famiglia, gidein nus a reparar igl edifeci, dil qual travs e quaders entschavevan a seshuccar.

In arcun de scazis culturals vesa Dolf era en las canzuns religiusas. El menzionescha tut specialmein la Consolaziun dell'olma devoziusa ed ina collecziun de canzuns religiusas de St. Gabriel. Quellas pèdras dess ins puspei encurir ord il sablun, el qual tut sfundra. In ton cuolpa dil svanir dellas canzuns popularas dat Dolf als cors virils, seformai el decuors dil tschentaner vargau, che cultiveschan unilateralmein igl aschinumnau cant artificial. Il referent fa attent che quel seigi sco fatgs per prender als cantadurs il tschaffen de cantar, cunzun las semplas mo bialas canzuns popularas. Il referent urenta lu aunc las metodas de mussar il cant en scola. El alleghescha entgins avantatgs de l'ina e de l'otra senza entrar pli detagliadamein en materia. Dolf concluda siu referat cun enzacontas indicaziuns partenent la cultivaziun della vusch.

Discussion.

Della discussiun prendan part: Hs. Erni, G. Coray, P. Janki, inspectur Spescha, G. Foppa e C. Berther. Ils votants menzioneschan las relaziuns en fatgs de cant alla scola cantonala. Finida la discussiun pren la radunanza unanimamein las suandon-tas resoluziuns:

1. Il Departement d'educaziun ei supplicaus de procurar: a) ch'ei vegni engaschau cun em-prema occasiun in mussader romontsch per l'instrucziun el cant romontsch alla Scola cantonala e specialmein al seminari scolastic; b) che l'instrucziun el cant romontsch vegni declarada obligatoria per tuts scolars romontschs della Scola cantonala.

2. Il Departement d'educaziun ei supplicaus de promover ton pli spert l'ediziun d'in niev cudisch de cant per las scolas romontschas.

La bilinguitad da Dr. G. Gadola, Cuera.

La bilinguitad, per tudestg „Zweisprachigkeit“, ei in impurtont problem linguistic-cultural, al qual la scienza dedichescha dapi 10—20 onns carschenta atenziun. Dr. Gadola tschenta la damonda: Tgei ei la bilinguitad, en tgei fuormas sepresenta ella a nus, e tgeininas ein sias consequenzas? Il referent differenziescha denter bilinguitad expressiva e meins expressiva. La fuorma expressiva secatta leu, nua ch'igl affon nescha e crescha en stretga cuminonza de dus lungatgs. Da bilinguitad meins expressiva discuora ins cura che confins linguistics setuccan ed ils lungatgs van insurin. Questa fuorma de bilinguitad sepresenta era leu, nua ch'ina minoritad linguistica ei sfurzada d'emprender il lungatg dil paun. Per nossas relaziuns valan principalmesin las duas davosas fuormas. Il referent tractescha nuotationmeins era l'emprema fuorma, q. v. d. la bilinguitad en famiglia. Igl ei ordvart instructiv ded udir, tgei consequenzas che la bilinguitad en famiglia sa haver. Plirs perderts han demussau cun tutta evidenza che la bilinguitad duront ils emprems onns dell'affonza retegna il svilup spirtal ed hagi disfavoreivlas consequenzas per la madiraziun digl entelletg. Il referent conferma quellas constataziuns cun entgins exempels de sia atgna experienza ed observaziun. Co stat ei culla bilinguitad cultivada e promovida en ed entras la scola? Ella ei gest per nus Remontschs della pli gronda actualitad. Nus scolasts vulein surtut buca schar mitschar la conclusiun, ch'il referent trai da numerusas scrutaziuns fatgas dad autoritads reconuschidas, numnadamein: *plitar d'ch'insentscheiva cun in lungatg jester en scola, e meglier ch'igl ei, meglier per il niev lungatg e meglier per la sviluppaziun spirtala.*

Dr. Gadola plaيدا plinavon dall'influenza disavantagiusa della bilinguitad pil character dil carstgaun. Quel daventa entras la bilinguitad nunhabels de seconcentrar e de s'entusiasmar. Il referent illustrescha las consequenzas della bilinguitad en fatgs culturals. In pievel martirisaus dalla bilinguitad sa buca producir in'atgna cultura, mobein ina cultura mischedada, ch'ei mendra che negina cultura.

Havend mussau tgei che la bilinguitad ei e co ella se presenta en general, plaida il referent pli detagliadamein dal problem della bilinguitad en tiara romontscha. Quei impurtont problem linguistic cultural exista pil Grischun dapi l'entschatta dil 9 avel tschentaner entochen il di ded oz. In interessant excurs historic davart la litteratura e la scola romontscha tudestgada conferma ed illustrescha il sura. Questas dilucidaziuns de nossas relaziuns linguisticas-culturalas han svegliau la conscienza de nies duer sco mussaders ed educaturs. Dond entgins buns cussegls co prevegnir allas consequenzas disavantagiusas della bilinguitad, il referent concluda cun in ferm e perschudent appel d'haver quitaus che la bilinguitad en nossa scola populara romontscha meini buca alla totala sclavinada dil spert e caracter romontsch.

Spontan applaus remunerescha ils plaids plein fiug e flomma per nies lungatg matern. Il referent sa esser segirs che nus havein empriu d'enconuscher enten el in fervent amitg dil romontsch.

Il protocollist: Gion Giusep Derungs.

G. C. Muoth e la scola da scolast sec. S. M. Nay, Sedrun.

Igl ei franc stau dueivel e commensurau, ch'il cuors romontsch en Surselva resalvi in' ura speciala alla memoria dil grond poet de Breil, G. C. Muoth, las ovras dil qual ein aunc oz la pli abundonta fontauna de nossa litteratura. Collega Sep Mud. N a y presenta alla raspada dils magisters ed als vischins de Breil il maletg digl operar linguistic e poetic de siu grond convischin Muoth per la scola e faviala materna. Ils patratgs principals dil referat ein ils suandonts:

„G. C. Muoth lein nus presentar a nos affons en sia giuven-tetgna, tribulada da fastedis e grevs quitaus, per in exempel encuraschont, co era la sava d'ina casa purila sa dar alla tiara ed a siu pievel gronds umens, e co la sempladad dil tetg patern e la via dellas tribulaziuns ein buca impediments per far neschier e crescher gronds talents e grondas ideas ed impulsar il cor per ils beins pli ideals della veta. D'in temps meins engra-

zieivel e favoreivel ch'il nies per in tal combat ha Muoth cargau da forza viaden el problem della bilinguitad de nossa tiara grischuna; el ha scarpliu cul plaid e cul fatg las ortgas ideas ed ils arguments malfundai dils propugnaders della germanisaziun della tiara romontscha. El ei sespruaus de far uorden els fatgs dil lungatg romontsch de Surselva, scaffend en lavur nunstunclenteivla ils necessaris mieds de scola. Sia lavur en quei risguard ha el dedicau ton al romontsch sco era all' intrucziun tudestga, renconuschend sia absoluta necessitad, pretendend denton per sulet fundament raschuneivel e pedagogic ina buna cultivaziun el lungatg della mumma.

Mo aunc pli meriteivels ed impurtonts ei igl operar dil Muoth poet. El ei il poet della patria e della veta purila. Savend ch'ils fatgs dil vargau e la tradiziun historica della patria cuntegnien fermes impuls per la veta spirtala d'in pievel, el ha cantau cun ardur la gloria dils babuns e lur lutgas per libertad, cardientscha e per in gest truament, en diember de balladas ed epos che san e ston aunc oz incantar nies spert e cor. Ed el ha glorificau en canzuns e canzuns la bellezza dil tschespet patern, muntagnard e della „pli sublim' amur sin tiara“. Da quella fontauna lein nus prender l'aua sereina e frestga era per nos scolars e cultivar tenor igl exempel dil cantadur della patria en nos affons quei spert e senn, che cadeina la giuvna generaziun a sia derivonza, alla tradizun e carezia per tiara e pievel.

Mond els fastitgs de Muoth, anflein nus denton aunc in auter pensum per l'educaziun de nossa giuventetgna. Muoth ei era il cantadur della poesia purila. Gest la clamada purila cun siu combat per il paun de mintga di ha basegns de vegnir mussada a nossa giuventetgna buca mo el suadetsch della greva lavur, en siu vestgiu de luverdis, mobein en tut la splendur festiva de sia bellezza e poesia. Gie, oz pli che mai clamass Muoth il clom de mantener fideivla nossa generaziun al tschespet ed alla clamada purila, ils scazis della quala el ha descret e cantau cun tut la mur e savur d'in muntagnard. Lein acceptar e cultivar era questa part de siu testament poetic cun plascher e per avantatg spirtal de nies pievel. E sche nies agen plaid ei memia munglus per far fritgar nies operar, sche lein duvrrar las alas spirtalas dil magister e poet sez e buca sriblar de compartgir

sia viarva e siu spert a nos scolars u forse tuttavia far endirar seit els sper questa fontauna frestga ed abundonta de poesia.“

E suandond era el questa maxima, fa il referent plidar il poet sez, encrunond siu referat cun in bi tschupi ord igl iert dil grond poet de Breil, G. C. Muchth, al qual sias ovras han dau il dretg de vischinadi en las scolas ed el cor digl entir pievel romontsch.

Il 20 de settember avonmiezdi.

Il concept romontsch da scolast A. Derungs, Degen.

Igl ei vegniu scret e discussionau bia el novissim temps davart il concept. Tgi ei amitg e defensur dil concept ligiau, tgi dil concept liber. Il referent expona las differentas ideas, sebasond, per munconza de lavurs romontschas, sin la relativa litteratura tudestga e sias atgnas experienzas. Il concept en scola ei vegnius introducius per el 19 avel tschentaner e surveva oriundamein mo alla cultivaziun linguistica. Tenor Niemeyer fuva siu intent grammatical: la correctadad, siu intent logic: uorden surveseivel dils patratgs. Diesterweg e Kehr tschentan per fundament dil concept l'esperienza digl affon. Duront ch'ins ha pli baul ignorau il concept liber, ha il temps niev declarau l'uiara al concept ligiau. Ins vul mo quei ch'igl affon ha sez sentiu, patertgau ed experimentau. Ils principals campiuns dil concept liber: Scharrelmann, Jensen, Lamszus, Anthes e Gansberg han la perschasiun che mo il concept liber fetschi salv.

Quels novs apostels creian d'esser silla dretga e suletta via. Ins ha daveras falliu bia entras la procedura veglia, mo tgei la nova porta ei aunc de mirar. — Avantatgs dil concept liber ein: il leventar igl interess e tschaffen, promover il svilup dell'atgnadad e levgiar la lavur dil scolast. Mo era ils prighels ston vegnir allegai, sco il continuau promover la individualitad, il qual s'accorda buc cun ils plaid: „Nur durch Gebundenheit gelangt der Mensch zur wahren Freiheit, zur sittlichen Persönlichkeit.“ Il referent crei ch'igl affon vegni preparaus memia pauc per la veta, che porta lavurs era meins plascheivlas e ch'ins metti era memia pauc peisa sin scartira, ortografia e grammatica.

Il principal mied per promover de s'exprimer ei il cultivar la tschontscha. Era Hildebrand defenda ferventamein quell'opiniun. Aunc auters roms porschan a nus buna caschun per exercitar il scriver ed il plidar. Quei ei denton aunc buca concept, mo plitost in memorisar la materia e seprofundar en tala.

Danunder derivan naufragis complets cun concepts preparai e mustegiai? Tgi ei la cuolpa? Nusezs, entras dar in tema che leventa ni plascher ni interess u entras scuder memia fetg la materia. Karl Killer di: „La materia ei tut. Cun gl'interess vegn era il plascher.“ Quei vala era per scolas pli aultas. Entras sforz obtegn ins mo frusas e strom scuos. Nus havein pia tutta caschun d'esser engrazieivels a quels che han fullau via a quei moviment per liberar spert e cor de scolar e scolast da fuormas vidas e da normas che rubavan agl affon scadin regl de veta. Era ils vegls ston vegnir suenter a quellas pretensiuns, sch'ei va forse era vess e plaun.

Ina directiva co la materia sa vegnir repartgida dat Arno Schnieder: „Der Aufsatz auf psychologischer Grundlage.“ Mo era cheu, sco ell' elecziun dil tema, vulein nus buca seligiar vid in schema.

Sch' ins vul buc il concept vegl, refus' ins era sia metoda. L'emprema caussa ei de disar il scolar de veser ina caussa endretg, il qual damonda bia scola ed exercezi. Buca mo igl egl, era ils auters senns deian vegnir endisai ad exacta lavur. Entras emprender de patertgar e giudicar dei il character vegnir formaus. Il concept ha pia in treidubel intent. Hildebrand ha scret gia avon 50 onns: Pli precis ch'ina caussa vegn numnada, pli exacts ei il maletg reproducus dal plaid. Il desegn ei en quei grau il meglier amitg dil concept. Plaid e desegn completeschan l'in l'auter. Il concept dat era caschun d'educar igl affon tier la verdad, renviond tut nunverdeivel scufflem. Nus vulein in affon modest, che sedat sco el ei. Il surschar l'elecziun dil tema savess leventar luschezia. Nus vulein perquei dar sez quel, mo aschia ch'il scolar scrivi siu maletg cul mied de sia atgna viarva. Ina disposiziun sa esser indicada aunc en la 6 avla e 7 avla classa.

Quei che partegn la correctura, recamonda il referent de far per mintga errur in' enzenna sigl ur. Alla fin dat el ina nota

e remarca specials merets ni munconzas. Las pli grondas errors vegnan nudadas el cudisch de notizias per lu tractar ellas ella lecziun suandonta. Al returnar ils carnets suonda ina censura e la correctura el carnet u sin la tabla. Ins vegli buca traschar d'animar il scolar, renconuschend ils merets de sia lavur.

Dal detg resulta ch'il concept liber levgescha strusch la lavur dil scolast, pertgei il svegliar la habilitad tier libra ed independenta producziun damonda bia exercezi. Sche nus havein buc adina il giavischau success, vulein nus patertgar: lavur fideivla el pauc e pign eis ei che fa la scola gronda.

Il referat ei vegnius completaus entras ina lecziun davart la scargada. L'attenziun e concentraziun dils scolars ha mussau ch'ins sa direger ils scolars cun far pauca tchontscha. Alla fin vegn ei aunc dau ina disposiziun dil concept.

La metoda directa da inspectur A. Spescha, Danis.

Ins ei generalmein d'accord, ch'ei seigi in' obligaziun de nossa scola de mussar a nos scolars buca mo il lungatg mumma mobein era il lungatg jester, il tudestg. Ni il talian ni il franzos san remplazzar en nossas relaziuns il tudestg. Las condiziuns economicas damondan dal Romontsch l'enconuschientscha dil tudestg.

La damonda dell'instrucziun tudestga en nossas scolas romontschas ei perquei ina dellas pli impuortontas per nos scolasts dellas classas mesaunas e superiuras. Quei factum oblighescha scadin scolast che dat quest' instrucziun de s'occupar intensivamein della damonda metodica, e quei ton pli che nossa preparaziun el seminari scolastic ei stada munglusa ual en quei punct impurtont. Igl ei ver, mintga scolast ha pli u meins sia atgna metoda, la quala formescha ina part della personalitad dil scolast. Quei factum astga denton buca impedir in scolast de s'occupar dellas damondas de metoda per perfeczionar sia instrucziun. En buc in' altra damonda della metoda ein las ideas semidadas el decuors de paucs decennis aschi da rudien sco ual ella damonda dell'instrucziun el lungatg jester.

Il moviment metodic dil 19 avel tschentaner. Als promoturs dell' istruzium linguistica ha ei pariu che l' istruzium el lungatg jester seigi buca fundamentala. Els han perquei introduciu ina metoda nova, la metoda sintetica u grammaticala, la quala ha considerau la cultivaziun formala per la caussa essenziala. In principal adherent de quella ei stau K. Ploetz. Ses mieds d' istruzium per mussar franzos en scolas tudestgas han predominau ellas scolas passa in miez tschentaner. Il progress de ses cudischs per emprender in lungatg jester consista en ina exacta metoda sistematica. Il sbagli cardinal de quella ei, ch'ella considerescha las fuormas e reglas grammaticalas per la caussa essenziala dil lungatg. Sils medems principis baseschan era las grammaticas de Bühler, Muoth e Simeon.

In' outra metoda de mussar il lungatg jester en scola ei vegnida propagada da Ollendorf. Ses mieds d' istruzium han anflau biars amatur. Sia istruzium ei in discuors. Il scolast fa mintgamai ina damonda ed il scolar rispunda. De reglas e fuormas grammaticalas ei buca raschieni. Ils fauturs de questa metoda ein dell' idea, ch' il scolar emprendi tuttas fuormas dil lungatg sulettamein entras plidar.

Igl ei de capir, ch' era questa metoda de mussar in lungatg jester ha buca cuntentau, essend il success fetg dubius. Per questa raschun han auters umens della pedagogica tschercau ina via-miez, basond lur niev sistem metodic sils treis principis psicologics dell' intuiziun, appercepziun e deducziun. In dils pioniers ei stau K. Mager.

La metoda directa u la metoda intuitiva. L' idea fundamentala de questa metoda cattein nus gia tier Comenius, che pretenda che l' istruzium reala e l' istruzium linguistica stoppien secundar ina l' outra. Davart la grammatica di Comenius: Il lungatg san ins buca emprender dalla grammatica, mobein dalla lectura adattada ed ils exempels ston preceder la regla. L' idea de Comenius, la quala nus renconuschein aunc oz per gesta, ei vegnida propagada pér el 19 avel tschentaner. Partenent il lungatg jester ei quei daventau entras la metoda Berlitz. Berlitz ha vuliu mussar in lungatg jester ella

medema moda sco igl affon emprendi siu lungatg mumma. El ha perquei eliminau il plaid matern ella istruzium dil lungatg jester. El ha argumentau sia idea fagend attent sil factum, che tut nos giuvens e nossas giuvnas emprendien en quella moda in lungatg jester en tiara jastra e quei en relativamein fetg cuort temps. L'idea Berlitz ha anflau bia adherents. Els onns 90 ei lu l' istruzium el lungatg jester vegnida introducida ellas scolas popularas cun agid de maletgs, ch' eran vegni fatgs cun quella finamira. Ils pli enconuschents ein quels de Eduard Hoelzel, edi a Vienna, dils quals nus possedein las quater stagiuns en nos cudischs de Grand. — Metoda directa vegn ella numnada, perquei ch' il scolast plaيدا dall' emprema ura naven en lungatg jester cun ses scolar e quels rispundan medemamein en quest lungatg. Il sbagli de quella metoda ei, ch' ins suppona ch' il scolar emprendi in lungatg jester sco quei ch' el ha empriu siu lungatg mumma. Mo l' esperienza muossa claramain, ch' il scolar sto enconuscher bein siu lungatg mumma per saver imprendere in lungatg jester da fundament. Malgrad quei sbagli della metoda directa ha ella era ses avantatgs. Igl ei segir ina idea geniale e fritgeivla de sesurvire dellas relaziuns praticas della veta ed en special della veta dil scolar, de sias experiencias. Aunc en in auter punct fetg impurtont stuein nus dar raschun als adherents della metoda nova. Els pretendan cun tutta raschun che las reglas grammaticals stoppien esser il product de biars singuls exempels e ch' ils exercezis grammaticals deigien ton sco pusseivel comprender la construcziun entira.

La reforma della metoda directa. La metoda directa, che ha posteriuramein sclaus tutta intermediaziun dil lungatg mumma e sbittau tutta grammatica sistematica, ha stravagau ses buns principis. Ella ha emblidau che la grammatica sto restar il sustegn u il skelet dil lungatg jester, schegie buca part predominonta dell' istruzium. Experiments psicologics han demussau eclatantamein ch' il plaid matern sefultscha automaticamein denteren, el mument ch' igl object vegn numnaus el lungatg jester. Quei ei in evident mussament, ch' il lungatg mumma selai in summa buca sclauder ell' istruzium dil lungatg jester, sco quei ch' ils adherents della metoda directa

pretendevan. Dus dils principals menaders della nova reforma ein stai Max Walter e Wundt.

La vart psicologica dil lungatg jester. Igl affon empren il lungatg mumma sin via acustica imitond ils suns udi. Igl affon suord empren perquei buca de plidar sin via naturala. Pér entras la civilisaziun ha il plaid scret obteniu pli e pli gronda muntada. Mo era enten leger e scriver nies lungatg mumma ei igl element motor-acustic predominants. Nus formein ils suns, nus udi els e nus reproducin els, cura che nus persequitein ils patratgs ded auters ni mettein ils nos agens en scret.

Auter eis ei partenent igl emprender in lungatg jester. Cheu havein nus dall'entschatta naven dus maletgs: il maletg dil sun ed il maletg dil plaid scret. E la proporziun dils dus maletgs ei pil scolar quella, ch'il plaid scret predominescha, per tgei ch'el sepresenta bia pli savens. Nuotatonmeins ei il maletg dil sun de gronda impurtonza per emprender in lungatg jester. Speciala attenziun stuein nus dar alla pronunzia. Exercezis fonetics ein per questa instrucziun indispensabels.

L'estrucziun linguistica da vart formala. Abstrahau dil sun e dil plaid scret ha l'estrucziun linguistica aunc dus pensums, numnadamein: 1. de mussar la fuorma jastra dil lungatg; 2. de dar in cuntegn che corrispunda allas forzas spirtalas digl affon. Partenent la fuorma havein nus de distinguer duas parts: il plaid e la grammatica.

Davart il problem della grammatica en general. In affon empren de plidar correct senza saver de reglas grammaticalas. In tec alla gada survegn el il sentiment linguistic. Fertion ch'el ei all'entschatta reproductiv, daventa el ussa productiv. Duess ei buca esser pusseivel ded ir per la medema via naturala per mussar in lungatg jester? Bein biars han defendiu e defendan aunc oz quell'idea. L'experienza che nus fagein en scola ei denton in' autra. Ina gronda part de nos scolars della scola primara e secundara han in summa negin sentiment linguistic en tudestg e quei ei psicologicamein fetg capeivel. Nus stuein esser leds, sche nus vegnin de svegliar tier els il sentiment linguistic el lungatg mumma. In dils prin-

cipals reformaturs della metoda directa, Vietor, scriva en siu cudisch: Neue Sprachen: „Niemand könne erwarten, dass man auf französisch den Kopf zerbreche oder sich mit seinem Gewissen auf englisch abfinde.“

La via ch' empeila viaden el lungatg jester ei tut in' outra che quella ch'igl affon sto far per imprendder il lungatg mumma. Ina clara enconuschientscha della grammatica ei indispensabla per imprendder il tudestg u in auter lungatg jester. Ella astga denton buca daventar causa essenziala dell' istruzion linguistica, ella ei in mied e buca la finamira dell' istruzion.

La vart psicologica dil plaid, sia muntada. La muntada dil plaid ei siu cuntegn, siu senn. Il problem dell' istruzion el lungatg jester ei ded unir il plaid jester cun siu cuntegn, da maniera ch'in reproducescha quel sco quei daventa el lungatg mumma. La pli semplia via ei perquei de dar il plaid matern al scolar q. v. d. la versiun el lungatg mumma. Igl object ed il plaid matern q. v. d. lur maletgs ein s'associa aschia ch'els daventan per aschidedir identics in cun l'auter. Leu nua che nus demonstrein igl object sez ei ina versiun buca necessaria. In'outra via per declarar in plaid jester ei de duvrar in aschi numnau sinonim. En singuls cass astgein nus era se-survir della definiziun u dell' interpretaziun. Quei dependa mintgamai dallas difficultads linguisticas ch'il scolar ha. Falliu fuss ei denton de vuler evitar scadina versiun en lungatg mumma. Seprofiten nus de tala, lu lein nus adina insister, ch'il scolar secuntenti buca mo cun ina versiun verbala senza risguard dellas reglas sintacticass dil lungatg mumma, pertgei tals translatems perecliteschan grondamein il sentiment linguistic dil scolar.

Davart il cuntegn dell' istruzion linguistica. Igl ei buca tuttina tgei materia che nus impundein per l' istruzion en lungatg jester. Impurtont eis ei, che las novas representaziuns s'associeschien tgunsch ina cun l'outra e lu era cullas representaziuns ch'il scolar posseda. Ei quei il cass, levantan ellas era sia atenziun e siu interess. Igl ei tuttavia necessari, che las singulas construcziuns stettien en correlaziun ina cun l'outra. Quella premissa maunca p. ex. als mieds d'in-

strucziun della metoda sintetica. Bia meglier corrispundan ils cudischs de Grand a questa pretensiun. Igl autur ei insumma sespruaus de dar all' instrucziun ina tempra intuitiva e clara, dond all' acziun la preferenza giustificada. La materia cuntinida els cudischs de Grand s'adattescha en general fetg bein al scalem spirtal dil scolar. Ina autra necessitad ei quella che la materia pil lungatg jester sto star en intim connex culla veta dil scolar. Era quei mument ha prof. Grand risguardau en ses cudischs. Arisguard il cuntegn dell' instrucziun en lungatg jester para ei a mi, che la metoda directa risguardi forsa memia exclusivamein mo la veta pratica. Etc.

Udend quei excellent referat han ins survegniu l'impressiun, ch'in um de gronda experienza plaidi cun carezia per nies lungatg romontsch, mo era cun premura sincera pil beinstar de nosa cara giuventetgna e digl entir pievel romontsch. La discussiun vegn renviada sin suentermiezdi.

Il protocollist: Gion Caderas.

Ils 20 de settember suentermiezdi.

Correlaziun denter il „Leitfaden“ ed auters mieds d'instrucziun da scolast Chr. Coray, Ruschein.

„Correlaziun“ vul dir metter in sper l'auter. Ei setracta pia de paregliar il „Leitfaden“ culs auters mieds d'instrucziun, che stattan a nosa disposiziun per mussar il lungatg tudestg. Per ils principals mieds d'instrucziun tudestgs valevan aunc avon 40—50 onns la grammatica de Bühler e de Muoth, dasperas ils cudischs de leger de Schmid e Scherr. Ina midada essenziala ella metoda dell' instrucziun dil lungatg jester porta l'ediziun dil „Leitfaden“ de prof. Grand, comparius igl onn 1900. Quel ha per fundament la metoda directa q. v. d. la metoda che sebasescha sin l'atgna observaziun dellas caussas entras igl affon. L'instrucziun dei cheutras vegnir pli interessanta, pli viva, pli adequata alla fantasia digl affon e satisfar als basegns pratics della veta.

Igl onn 1904 compara la grammatica de P. Ursicin Simeon. Con preziada quella ei stada a nos scolasts muossa il factum, ch'ella ei vegnida edida igl onn 1926 per la quarta gada. Il fundament de quei mied d'instrucziun fuorma sco il plaid sez gia indichescha: il sistem grammatical. Las reglas grammaticalas ein cheu veramein en buna survesta. Il cuntegn va denton buc a prau cul „Leitfaden“ e la combinaziun de quels dus mieds d'instrucziun ei buca fritgeivla.

Il referent plaida de sias experiencias fatgas cun il „Leitfaden“ de Grand e cun la grammatica de Simeon, per lu tractar ils avantatgs e disavantatgs che quels dus mieds d'instrucziun porschan. In avantatg della metoda directa ei d. a. la cultivaziun dil patratg digl affon. L'instrucziun dada tenor la metoda directa sveglia buca mo il patertgar, ella augmenta era sia savida ed ingrondescha siu horizont. In principal avantatg della metoda directa ei quel ch'ils scolars emprendan in tudestg-tudestg e buca in tudestg-romontsch. Mendas dil cudisch de Grand ein: la munconza de translaziuns e d'ina survesta grammaticala. Cun tut esser amitg della metoda directa ei il referent tuttina perschadius, che las pli impurtontas reglas grammaticalas stoppien vegnir empridas a memoria. Ins ha bein agiungschiu alla nova ediziun dil 2. „Leitfaden“ in' annexa titulada: „Kurze Grammatik“. Quella ei denton tenor l'idea dil referent buca sufficienta per nossas scolas. El giavischa che silmeins la cuorta tabella dils verbs irregulars vegni completada en uniun culs cudischs de leger tudestgs (5, 6, 7 avel onn) secund la capaciad della classa. De recumandar ein ultra dellas translaziuns, exercezis cun largias e concepts. Mo il principal ei e resta il scolast. Quel sez sto anflar la via che meina al success.

Ils avantatgs allegai dil „Leitfaden“ de Grand mauncan alla grammatica de Simeon. Sco sulet mied d'instrucziun ei la grammatica de Simeon buc adattada. Ella presta nuotaton-meins buns survetschs al scolast che capescha de far il dretg diever ded ella. Las reglas grammaticalas ein deducidas, zavradas e gruppadas en moda e maniera clara e surveseivla. Igl ei mo donn ch'il cuntegn della grammatica stat buca en connex cun il cuntegn dil „Leitfaden“, aschia che la combinaziun de

quels dus mieds d'instrucziun ei tut auter che ideala. La grammatica de Simeon, dei e sa denton vegnir duvrada sper il „Leitfaden“ per aschi ditg che nus possedein buc in mied d'instrucziun pli ideal e pli perfetg.

En quest connex relatescha il referent dellas emprovas fatgas els davos onns per remediar las inconvegnientschas d'in tal dualismus dell'instrucziun tudestga en nossas scolas romontschas. Damai ch'ils giavischs dils scolasts sursilvans, exprimi ella petiziun dils 1930, paran de buca saver vegnir risguardai ad interim, setracta ei della damonda:

Vulan las conferenzas sursilvanas, eventualmein en uniun cun Surmir, da atgna iniziativa ed a lur donn e cuost, schaffir in niev mied d'instrucziun che corrispunda a lur giavischs ed experienzas? Collega Coray ei buca dell'idea ch'ins sappi ussa realisar quei patratg; pertgei sgr. prof. Grand ei pér avon cuort temps buca sedeclaraus pronts de far pli grondas midadas el „Leitfaden“ e vegness egl avegnir buc a midar siu meini. Era vul el en scadin cass buca ceder il dretg de midada e parziala applicaziun de ses cudischs ad in auter. Nus fussen pia necessitai de schaffir in mied totalmein niev, che fuss gia pervia dil material buca ina caussa leva. Era ils mieds finanziaars vegnessen a muncar, pertgei entochen che buca tuttas las valladas romontschas e talianas savessen sedecider per in niev mied d'instrucziun, vegnessen las autoritads buca a dar suatientscha, aschia che la finanziaziun restass caussa de nossas conferenzas. Co lein nus pia segidar? A quella damonda dat il referent la sequenta risposta: a) Nus entschavein cun l'instrucziun el tudestg per regla en la 5 avla classa, tier bunas gia en il quart onn de scola suenter Daniev; b) Sco mied d'instrucziun surveschi per l'entschatta igl 1. „Leitfaden, en las suandontas classas (7 ed 8 avla) il 2. „Leitfaden“ e 5 avel, 6 avel ni 8 avel cudisch tudestg secund la capaciad della classa. Della grammatica de P. U. Simeon vulein nus era far diever aschiditg ch'ei dat buc autras meglieras vias. De recumandar ein era las translaziuns, plinavon exerchezis cun largias ed ils concepts. Denton l'olma de tutta educaziun ed instrucziun ei il scolast, dal qual il success dependa per gronda part.

Discussiun.

Cun quella vegn era unida la discussiun dil referat de inspectur Spescha. Dr. Vieli ei dell'idea ch'ina pli profunda instrucziun metodica pils futurs scolars romontschs dil seminari cantonal fussi grondamein de beneventar. Essend denton buca tut quei che fuss giavischeivel contonschibel, eis ei forsa tut-tina indicau de secuntentar cul pauc e pretender per la davosa classa dil seminari treis uras romontsch enstagl mo duas sco tochen da cheu. Quella tiarza ura savess lu vegnir impundida per l'estrucziun pratica dil candidat romontsch. Sin moziun de collega Chr. Coray, Ruschein, vegn priu la conclusiun de presentar al lud. Cussegl pign la damonda d'ina pli perfetga instrucziun dils seminarists en la metoda de mussar il tudestg e quei cun crear ina nova professura alla scola cantonala.

Il problem della scartira da Dr. M. Soliva, Cuera.

Il problem della scartira ei in problem cultural e stat en stretga connexiun cun il svilup spirtal d'in pievel. La tgina della cultura europea ein las rivs della Mar mediterrana, ein ils pievels che restan adina uni cun ils nums: Athen e Roma. Dal temps della naschienscha de Christus flurescha e dominescha igl imperi roman. Ses factors ein: loscha pussonza terestra, forza fisica e spirtala. Pussents ei il bratsch digl imperatur, energia senza fin flada il spert che domina il pievel roman. Quei medem spert de pussenta fermezia expriman era ils documents della tecnica romana. Ed aschia era la scartira romana cun sias letteras scalpradas en granit e marmel. Lingias fermas e plein expressiun ein characteristics per igl alfabet della capitala romana; ina scartira en sesez insuperabla, adina nova e contemporana. E sche nus paregliein l'architectura e scartira vesein nus co las fuormas claras e fermas corrispundan exactamein al spert dil pievel roman. Nus savein constatar, co spert, tecnica e scartira ein uni en la cultura romana.

Il temps s'avonza. Il pievel roman va en decadenza. Ina nova èra culturala sefuorma. Conform a quei svilup semidan era las fuormas calligraficas e prendan in' expressiun pli mi-geivla. Arnas e larmas meinan il pievel tier cardientscha, fan el religius e pietus. In niev maletg cultural: Il temps miez. Quel porta il stil gothic, la scartira gotica. Ils tschentaners vargan, la cultura dil temps miez ei degenerada. Humanismus se-cloma la nova èra. Siu ideal ei il spert ed art vegl. Suenters exempels antics sefuorma la nova scartira che unescha fuormas romanas cun fuormas goticas, fa in niev sistem, l'antiqua, la scartira che Gutenberg ha adoptau per sia stampa. Il pievel german ha denton buc acceptau quella, mobein la textura, importada dalla Hollandia. Quella vegn denton plitost applicada sco scartira sacrala. A scopos profans surveva l'aschi numnada „Schwabacher“, che sedistingua entras fuormas claras e largias. En las cancellerias dils prencis tudestgs porta ella il num: cursiva tudèstga e vala per la mumma della hodierna scartira currenta tudestga.

Nus entrein ell' epoca de Duitg ils quitordisch, che ha purtau l'èra digl absolutismus cun il triumf dell' autoritad terrestre. Tut s'unescha per glorificar il regent. Il monarc absolut munta tut, daventa tutpussents. Quell' unda sburritschida va sur ils confins della Frontscha. Il spert digl absolutismus s'exprima naturalmein era en l'architectura ed en la scartira. Quella ei ussa plein parada exteriura. Nus arrivein el 19 avel tschentaner. La capiala fa igl um, la canera la fiasta. Ina catastrofa culturala seprepara. Era la scartira dil 19 avel tschentaner vegn completamein destruida. Ins scriva mo dabot: scartiras fleivlas senza character, cun massa firlefanças. Tut che plira ch'ins sappi buca leger. La societad, la scola, ils geniturs recloman. Vid igl esch splunta in niev temps cun nova orientaziun. Il senn collectiv nescha. Nus constatein quei el grond diember d'uniuns de tuts genres. Pia puspei in moviment ch'introducescha ina nova èra culturala. Ell' architectura decida buca pli la parada, il „bi“, mobein il senn pratic. Il niev spert enquera de simplificar la veta e sias condiziuns aschilunsch sco pusseivel. Ils reformaturs della scartira garegian che las fuormas calligraficas daventien l'expressiun dil spert dil temps el qual nus vi-

vin. La scartira ch'ins numna tudestga ei survivida. Scartira moderna sa mo pli ina fuorma dell' antiqua esser. Mo era quella porta in vestgiu che corrispunda buc a nies gust. Nossa orientaziun pratica naturala che tscherca pli e pli de sedeliberar dalla representaziun exteriura sfurzada, vul fuormas semplas claras, objectivas, praticas era en la scartira. Quei ei il fundament della reforma che ha priu sia entschatta en Ingheltiara, che ha fundau in niev sistem tenor Süterlin en Germania, tenor Legrün en l'Austria e che sefa valer dapi in decenni en Svizera el sistem de Paul Hulliger a Basel, postulaus sco nova scartira della scola svizera.

La scartira nova ei orientada dagl affon anora. L'instrucziun calligrafica entochen sil di ded oz ha commess in sbagli psicologic e metodic. Ins damonda dagl affon las medemas fuormas ch'ils carschi scrivon e duront nov onns vegnan quellas exercitadas adina tuttina. In principi metodic fundamental pretenda in' instrucziun che sesaulza d'in scalem a l'auter, dal lev al grev. P. Hulliger sviluppescha la scartira da fuormas elementaras, fuormas semplas exactas che corrispundan allas forzas formalas dil spert ed égl affonil; quei ein la lingia grada (horizontala, verticala e sprunada) ed il rudi. Ord ils medems elements secompona il desegn affonil. L'emprema expressiun formala affonila, las medemas lingias fundamentalas anflein nus era ella scartira lapidara (Steinschrift). La scartira dils vegls Romans vala pia per scartira dell' emprema classa. Dallas letteras majusclas vegnan las letteras minusclas svilupadas, in process sempel e lev che corrispunda als svilups digl affon. Parallel cun quei svilup emprendan ils affons quasi da sesez de leger la scartira stampada, sco l'esperienza comprova. Alla scartira lapidara maunca aunc il ligiom d'ina lettera a l'autra. Quel damonda naturalmein enqual midada della fuorma d'entginas letteras, la fuorma fundamentala resta denton. Era quellas midadas vegnan svilupadas entras in proceder metodic. Quei scalem contonscha la 2a e 3a classa; 4a, 5a e 6 avla classa perfecziuneschan la scartira entras scumiar la plema. Fertion che las empremas treis classas scrivon cun ina plema muota, sesurvescha la scola mesauna della plema tagliada. En scola superiura (7, 8 e 9 avla classa) mida la direcziun. Las sis em-

premas classas exerciteschan la scartira verticala; la scola superiura empeila igl affon tier la scarira sprunada.

La scartira nova ha anflau bia entusiasmai amitgs, denton era nauschs adversaris. P. Hulliger pretenda ch'il carstgaun stoppi puspei vegnir disciplinaus e quei pervia della munconza de disciplina morala, religiosa e sociala. La disciplina deigi entschneider en caussas pintgas. Ina de quellas seigi la scartira. Per finamira de sia reforma valan: 1. il combat encunter la decadenza della scartira; 2. il sforz d'augmentar il survetsch educativ dell' instrucziun calligrafica. Quei dubel intent sto senza dubi vegnir reconuschius. Ils adherents puntueschan: La scartira nova vegn mussada cun metoda exemplarica. Ella ei unida cun la tecnica ed il spert dil temps, entras siu character uniform collectiv. La scartira nova ei biala, exacta e beinligibla. Siu maletg total exprima senn per uorden, disciplina, respect enviers igl adressat e segiramein era senn autoritativ.

Ils adversaris dil sistem Hulliger fan valer: La scartira Hulliger corrispunda buca alla veta pratica. Quella selai buca cadonar en fuormas fixas. Igl emprem sto il carstgaun vegnir disciplinaus e pér lu la scartira. L'expressiun dil scribent vegn negligida. La scartira Hulliger flada in spert militar. Il moviment vegn negligius, la scartira ei cheutras buca currenta e perquei de renviar. Questa opposiziun ei naschida en cerciels commercials ed industrials. La tema gronda ei ch'ins vegni buca de scriver spert avunda. Emprovas a Weinfeldon comprovan denton ch'ils scribents „alla nova“ scrivan schi spert sco quels „alla veglia“. La scartira nova vul esser negina scartira personala, mobein l'expressiun dil temps che se destacca dall' individualitad personala.

La questiun della scartira nova ei aunc oz fetg problematica. Malgrad quei ni gest per quest motiv para ei al referent cussegliivel de perseguitar en tutta objectividad il svilup della damonda.

Patria ed iester
da Dr. G. L. Cagianut, Turitg.

La sera dil tierz di dil cuors linguistic ei stada reservada ad in referat de muntada pli generala. Dr. G. L. Cagianut a

Turitg e vischin de Breil plaida dal problem „patria e jester“. Ils avdents della Rezia eran da vegl enneu ed en emprema lingua „purs“. Ils Grischuns e cunzun ils Grischuns-Romontschs han perquei mai demussau grond interess pil mistregn. Tgi che ni vuleva ni saveva far il pur, secuntentava de lavurs manualas u emigrava ellas tiaras vischinontas per sededicar leu al survetsch militar u a professiuns pli lucrativas. Fertion ch'ils Romontschs van en tiaras jastras, secasan mistergners tudestgs e talians etc. el Grischun, anflond en nossa tiara bien gudogn e segira existenza. Cheu setuccan problems socials ed economics cun damondas linguisticas e nazionalas. L'emigraziun e l'immigraziun ei aunc adina in problem de gronda purtada ed actualitad. La scola dei perquei entruidar nossa giuventetgna tier in mistregn ed ina existenza e preparar quels che ston ir egl jester, sinaquei ch'els mondien leu buca moralmein ed economicamein alla malura. Il dir combat d'existenza pretenda oz pli che mai ina fundamentala instrucziun professionala. Il referent plaida sin fundament de liungas e vastas experienzas ed ei dell' idea ch'ins dessi era tier nus dar gronda peisa allas scolas professionalas. Nossas relaziuns ein bein disfavoreivlas per talas scolas che pretendan gronds sacrificis, mo las fermas organizaziuns della Svizzerza bassa vegnessen buc a snegar lur agid.

En reconuschienscha dil cuort mo impressionont referat resuna ina vigurusa canzun romontscha en laud e gloria de patria e lungatg.

Il protocollist: Barclamiu Peder.

Il 21 de settember avonmiezdi.

**Il concept tudestg
da scolast sec. L. Nold, Glion.**

Intent dell' instrucziun tudestga. L'instrucziun tudestga ha per finamira de rabitschar ils scolars romontschs aschi lunsch ch'els sappien s'exprimer clar- e correctamein sur d'ina caussa u d'in eveniment. Ultra de quei intent linguistic dei l'instrucziun tudestga entras concepts etc.

mussar als scolars d'observar e patertgar endretg. Per s'exprimer sur d'ina caussa eis ei necessari ch'ins enconuschi ella e ch'ins possedi plaids ed expressiuns. Cura ch'il scolar ei en possess d'in cert scazi de plaids, san ins entscheiver cul concept.

Descriziun e raquintaziun. Il pli lev el lungatg jester ei la descripciun. Ella astga denton buca secuntentar d'ina schetga enumeraziun de qualitäts generalas, ella sto cuntener enzatgei sur della historia ed il diever della caussa. Sch'il scolar enconuscha il diever de substantiv, adjectiv e verb, sa el far in tal concept. Havend tractau il temps passau, specialmein igl imperfect, dat ei nova materia per concepts. Ussa ei la raquintaziun la fuorma indicada dil concept. Quella ei in excellent mied per exercitar il verb. Per exercezi linguistic raschuna il referent la reproducziun de cuortas historiettas che enfirmescha era la memoria. Ils adherents dil concept liber disapprobeschan talas lavurs. Per gl'auter ei era il referent in premurau amitg dil concept liber senza ir d'accord cun tuttas stravaganzas. Era el apprezzescha la valor e la muntada dell'atgna producziun dil scolar.

Eleccziun della materia. Material per concepts dat ei detgadiravunda. La veta quotidiana e la lectura porchan nundumbrevels vegls e novs temas. Il scolast sto mo sez arver ils egls e leger el grond e bi cudisch della veta. Impurtont eis ei ch'el muossi als scolars d'observar, lu empren quel era de patertgar. Il concept sa esser descripciun u raquintaziun. La surscripciun dei en mintga cass esser clara e concreta, sinaquei ch'il scolar emprendi de s'exprimer sur d'ina caussa precisada. Era sur ded eveniments extraordinaris sco barschaments raquantan ils scolars bugen e mintgin en sia moda e maniera. Reproducciuns libras de poesias tractadas en scola cuntentan per ordinari ni scolar ni scolast. Auter eis ei, sch'ins elegia mo in singul patratg exprimius en ina poesia. En ina buna novavla classa san ins era far emprovas cun pro-verbis e sentenzias.

Nua e co dei il concept vegnir screts? Biars scolasts creian aunc adina de far miraclas cun murtirar ed un-fisar ils scolars cun in aschinumnau „concept de dumengia“.

Mintga concept dei vegnir screts en scola. Lai ins far quel a casa, vegn ei savens gidau da tuttas pusseivlas varts. Quei agid vala pauc. Pli bugen ina lavur cuorta cun las pli semplas construcziuns ch'in concept liung plein frasar e senza valor.

Co vegn il concept screts e curregius? Il scolar fa in sbozzo cun rispli per lu scriver el cun tenta el carnet. Igl aschinum nau „carnet de bi“ ei buca necessaris ed il tralasar quel spargna bia temps e lavur. Pertgei scriver e curreger 2—3 gadas la medema lavur? Il referent observa la metoda veglia che damonda correcziun dellas lavurs. Mo el pretenda era dal scolar ina correctura schubra e conscienziusa. La correctura suondan exercezis linguistics che resultan dals sbagls ch'ei vegni fatgs.

Il concept pratic (Geschäftsaufsätze). Era ils concepts pratics meretan tutta atenziun. Il referent muossa cun dus exempels ord la veta pratica, co talas lavurs deigien vegnir fatgas. Pulits exempels de concepts pratics cuntagn il cudischi de K. Führer. La gronda part dils exempels serefereschan a mistregn e commerci. L'ovra citada cuntagn era exempels de: cessiuns, revers, plenipotenzas, contracts etc. Fuorma exteriura sco proprietad e biala scartira ein de gronda muntada. Il referent prelegia aunc entgins exempels instructivs de concepts de sia atgna scola.

Germanissem **da Dr. R. Vieli, Cuera.**

Il studi dils plaid d'emprest sclarescha il svilup d'in lungatg e presta ils pli gronds survetschs all' historia culturala d'in pievel. Ina perscrutaziun scientifica dils plaid d'emprest dil romontsch, en nies cass cunzun dils plaid d'origin tudestg, fuss perquei buca mo de gronda muntada linguistica, mobein era d'interess per l' historia culturala. Ins constatescha tier ils Romontschs, partenent ils plaid jasters, savens duas tendenzas oppostas: tgi vuless sragischar il davos fastitg dell' influenza tudestga, tgi sesurvescha en siu discuors incontin de plaid tudestgs senza turpetg. Il referent vul cun siu referat

plitost mussar la via per ina tala perscrutaziun che porscher resultats definitivs, che dumandassen ina liunga lavur sistematica.

L'emprema part dil referat tractescha las raschuns generalas digl emprèst, tenor a) il pugn de vesta geografic, b) il pugn de vesta historic, c) il pugn de vesta economic-popular, d) il pugn de vesta cultural. La situaziun geografica, ils eveniments historics, la considerabla dependenza ed influenza economica e culturala dil nord, la scola cun sia consequenta finamira de promover ton sco mo pusseivel il tudestg, l'emigraziun e l'immigraziun, il traffic e commerci, tuts quels factors expliche-schan la carschenta infiltraziun tudestga. — In secund capetel muossa a tgei roms della veta ils plaids d'origin tudestg appartegnan. Igl ei quei nums de mistergners, plaids ed expressiuns che risguardan il traffic e commerci (viafier, posta, banca), la tecnica (electricitad), las spisas, tratgas e verduras, ils utensils, la vestgadira, il survetsch militar, las malsognas e. a. v. — En in tierz capetel expona il referent la structura lexicologica dil lungatg romontsch tenor la quala ins distingua denter plaids vegls e plaids novs, denter plaids latins e neolatins e plaids d'origin tudestg etc. Cun agid d'ina tala classificaziun savein nus decider, tgei che po aunc valer per romontsch e tgei buca. La decisiun ei savens fetg greva e delicata. Mender che singuls plaids tudestgs che sefultschan el discuors ein ils germanissemes zuppai: plaids, expressiuns e locuziuns apparentamein romontschs che fladan spert jester. Il referent illustrescha la part teoretica de siu studi cun numerus exempels pratics.

Il protocollist: Valentin Alig.

Ils 21 de settember suentermiezi.

**Nums locals e nums de personas
da Dr. A. Schorta, Cuera.**

Il referent salida all'entschatta de siu referat ils participants dil cuors, denter ils quals sesanfla beinenqual premurau correspondent dil cudisch de nums de Dr. Robert de Planta a Fürstenu. El engrazia a tut ils promoturs de quella gronda

ovra linguistica-nazionale per lur agid. Siu referat ded oz dei esser ina pintga enzenna de renconuschientscha enviers la populaziun sursilvana, che ha adina demussau grond interess per las lavurs dil cudisch de nums.

Il referat de Dr. Schorta sedivida en treis parts: 1. Ils nums locals; 2. Ils nums de persunas; 3. Il moviment romontsch ed ils nums. Ell' emprema part vegn fatg attent sin la muntada che la perscrutaziun dils nums locals (la toponomastica) ha per las autras scienzas cunzun per l'istoria politica, culturala ed ecclesiastica, per la linguistica, pil folclor etc. Ina cuorta survesta dils nums preromans (cunzun gallics) dat sclariment davart la lavur colonisatoria, ch'ei vegnida prestada en nies cantun schon avon l'invasiun romana. Continuond delucidescha il referent per mauns dils nums locals Sumvitg e Selva ils problems de colonisaziun, che s'imponan al perscrutader de tals nums. En stretg connex cun la colonisaziun stattan las relaziuns feudalas ed ecclesiasticas, che san denton muort il temps restrenschiu vegnir tractadas mo summaricamein. L'influenza della baselgia e della superstiziun ella toponomastica vegn delucidada entras entgins exempels tipics. Empau pli in extenso vegn tractau il capetel: las minieras e la toponomastica, al qual schon Dr. Robert de Planta ha giu dedicau sia atenziun per arrivar a conclusiuns fetg interessantas. Il studi dils nums de persunas de nies cantun ha fatg tochen ussa mo pigns progress. Tonaton sa il referent, che sebasescha sils studis de professor G. C. Muoth, dar ina survesta digl inventari dils nums sursilvans e far entginas remarclas davart ils sclariments che quels nums porschan all'istoria. El fa era resortir che ils nums tipics della Surselva: Decurtins, Degonda e Derungs, Capeder, Capaul e Camenisch mauncan bunamein dil tuttafatg ell'Engiadina. Quei factum lubescha impurtontas conclusiuns davart la differenza de colonisaziun en Surselva ed ell'Engiadina. Ei sa buc esser igl intent de quest protocol d'entrar en detagls, dils quals il referent ha purschiu entgins exempels senza vuler denton haver sligiau ils problems menzionai. En summa ei de dir, ch'il referent haveva buca l'intenziun de porscher resultats definitivs, mobein de sviluppar in maletg dils problems onomastics.

Alla fin renda il referent attent sin las relaziuns che regian el pievel romontsch arisguard ils numns de persunas. El critichescha la mania de dar als affons numns jasters, sco era la moda de translatar il num romontsch en tudestg, aschispert ch'ins ha de conversar cun istanzas civilas, militaras etc. El exprima pia ils medems patratgs che la Ligia Romontscha ha purtau ora el pievel cun siu manifest al pievel romontsch e che di arisguard ils numns de perunas:

Che Ti portas in num romontsch ei in' honur per Tei. Tiu num de batten romontsch dat caracter a Tia persuna. El ei il scut che protegia Tia nazionalitad . . .

Problems de nossa litteratura romontscha da scolast sec. G. Fontana, Flem.

Il referent precisescha siu tema sco suonda: Tgei problems han nos scribents tractau en lur ovras entochen oz? E quals vegnan ad esser ils problems per ils poets digl avegnir? Pia in' egliada anavos el temps vargau ed ina anavon el futur.

La litteratura dei esser in fideivel sinzur de tut quei che mova il cunfar e patertgar e sentir d'in pievel. Quei ei dapertut il cass e vala era per la litteratura de nossa modesta tschontscha romontscha. La litteratura romontscha ei naschida all'entschatta dil 17 avel tschentaner, d'in temps de viv combat spirtal. Ils 1601 fa il scolast Daniel Bonifaci de Farschno squitschar in catechismus en romontsch della Tumliasca. Il problem religius dominescha duront treis tschentaners nossa litteratura. Ils purtaders della litteratura de quei temps ein, da vart protestanta: ils Gabriels, bab e fegl, Molitor, Caflich, Gaudenz, Grass, Moeli, Riola etc., da vart catolica: ils Calvenzano, Nauli, Zacharia da Salò, de Mont, Alig, Wendenzen, Genelin e lura il cudisch il pli religius de quei temps: La consolaziun dell'olma devoziusa. Tut quels numerus scribents han scaffiu ina reha litteratura religiusa, che stat sut l'influenza della baselgia ed el survetsch della confessiun. Quests products, il bia translaziuns ed adapziuns, ein ovras che han dal pugn de vesta artistic e linguistic lur mendas e munglaments.

Era sche l'idea religiosa dei esser il center de nies sentir e patertgar. sto il poet tuttina star sin sias atgnas combas. Il referent citescha poets sco Alfons Tuor, S. Mudest Nay, G. A. Huonder, che han dau expressiun a lur profund sentiment religius senza haver per finamira la religiun.

In' outra idea che ha occupau ed occupescha nos poets ei la patria e l'amur per la patria. L'amur per la patria en tut sias variantas viva en nundumbrevlas canzuns dil davos tschentaner ed en biars himnis dils poets dil temps present: Huonder, Tuor, Muoth, Camathias etc. etc. Appreziond tut quellas vuschs che s'uneschan gest en nossa litteratura en in concert pussent, scuviera il referent las varts umbrivaunas dell' amur e glorificaziun della patria e de sia historia. Il poet dei buc ir cun egls serrai sper las mendas de siu pievel vi, el dei anzi far attents quel sin munconzas e feilvlezias, era sch'el stuess riscar d'unfrir sia popularitad. Cun l'amur per la patria ei colligiaus l'amur per nies lungatg matern, ch'ei vegnius cantaus e glorificaus en biaras canzuns de nos megliers poets. Igl ei in problem che commova nus tuts. Da sia soluziun dependa il viver e murir de nossa litteratura. Dil reminent ei gie tut quei che vegn scret per romontsch ina manifestaziun d'amur per quei lungatg. Finalmein anflein nus en nossa litteratura romontscha il problem dell' educaziun. Il poet romontsch fa bugen da scolast u da plevon, e da cheu deriva ei era che tut quei che vegn scret en romontsch ha ina tendenza pli u meins educativa. Mo il purtader de tuts ils problems menzionai ei il carstgaun. Quel ei entochen ussa buca staus il center en las ovras litteraras, mo biaronz statist per ina dellas ideas sura menzionadas. Pér entras la novella ei il carstgaun vegnius tschentaus amiez nossa litteratura. Relevond la muntada e valeta d'ina buna prosa romontscha, che vegn mo memia savens considerata per enzatgei inferiur, lai il referent passar en revista las meglieras novellas dapi A. Balletta entochen G. M. Nay e P. M. Carnot. Quel che ha dau il pli grond impuls alla novella moderna romontscha ed ei seprofundaus il pli fetg en ils problems della veta ed ha era recavau siu lungatg pulpiu ord il discuorer dil pievel, quei ei stau G. M. Nay. El ei tut semplamein il poet dils purs. Il referent analysescha il Barun

de Muntatsch, caracterisond il problem de questa novella cun ils dus plaids: puresser e hotelleria. Dalla soluziun de quei problem dependa igl avegnir della viarva e cultura romontscha. Tergend alla fin pretenda il referent en emprema lingia che la litteratura romontscha mantegni sia tempru indigena e purila e ch'ella resti fideivla a siu agen sulom. Il pur suveran de G. A. Huonder indichescha il problem, dal qual nos poets vegnan buc a saver s'allontanar fetg, sch'els vulan esser scribents romontschs. Il referent recamonda a nos scribents de prender per exempel Jeremias Gotthelf, il poet e scribent della veta purila bernesa.

Gian Fontana concluda siu referat pesont, exprimend la speranza de haver stimulau ses auditurs de sezs encurir en las ovras de nos poets e de tedlar ils puls della veta catschonta. Star eri e seprofundar dei esser il clom en nies temps, nua che spertadad ei buca spert' avunda.

Applaus ramuront engrazia al referent per siu bellezza referat che vegn speranza stampaus.

Il protocollist: Gieri Vincenz.

Musica, cant e representaziun.

La davosa sera dil Cuors linguistic de Breil dei buca esser emblidada. Ils participonts dil Cuors e bia pievel ein seradunai elia biala sala della nova casa de scola per udir co ils de Breil sunan, contan e fan cumedia. Las producziuns dil cor viril e della societad de musica sco era la representaziun drammatica de nies epos nazional „Il cumin d'Ursera“ han delectau in e scadin ed accentuau il tun cordial e harmonic, che ha regiu durront igl entir cuors dils scolasts romontschs a Breil. In cordial engraziament per tutta stenta e lavur.

Ils 22 de settember avon miezdi.

Lecziun tudestga cun la VII classa da scolast sec. S. A. Muoth, Breil.

Introducend, vul collega Muoth mussar gl'emprem, co el tractassi in toc de lectura tudestg. Quel secloma: Wie ein

Weichensteller seine Pflicht erfüllt. Sch'il scolast sa dar zaco cavegl, va el culs scolars alla staziun ed observa leu il traffichem. Els vesan il caustaziun, pliras rodaias; il scolast muossa la scumiada u l'untgida, il drezza-rodaias cun sia gronda responsablidad e. a. v.

En scola repetan ils scolars quei ch'els han viu alla staziun; ins sepertgiri denton d'ina analisa memia extendida. Sil suenter legia il scolast l'emprema buccada sez e lai lu leger in scolar, survigilond pronunzia e vusch. Il leger dei esser naturals. Ins dess buca vuler imprimer in tun agl affon, che se comporta nuotzun cun vusch ed urdadira de quel. De gronda muntada ei il declarar ed explicar plaid ed expressiuns buca capidas. Mo quei daventa buc aschia, ch'il mussader raguda sez neunavon il buca capiu; anzi el tschenta damondas e cundrezza quellas aschia, ch'il scolar rispunda cul plaid ni cun l'expressiun buca capida. Maunca lu a nus beinduras l'expressiun ni il plaid romontsch, sche san ins buca far cun meins, che circumscriber. Buns survetschs fan desegns vid la tabla. Las explicaziuns vegnan nudadas en in carnet e lu emprendidas. Ei il toc declaraus, fa ei dil bein de far raquintar quel. Construcziuns liungas vegnan remplazzadas entras cuortas. Aschia seprosequescha quei toc de lectura tochen la fin. Il davos sefermein nus aunc in stel tier la part etica. Quella anflan ils scolars tgunsch, porscha la veta gie muments a tgiembel, co il cars-tgaun ei tentaus de buca ademplir sia obligaziun, e co il drezza-rodaias perencunter tegn la dira sper la scumiada, ferton che sia casa brischa e ses pli cars greschan per agid. Nus Romontschs ch'emprendein tudestg, continuescha collega Muoth, savein buca eliminar tutta grammatica, gie per bia buc. Nus stuein contonscher da temps en temps reglas e vials per saver segidar. Patertgein mo allas preposiziuns, verbs irregulars, parts de construcziuns etc.

Finiu quei excuors entscheiva collega Muoth ina lecziun grammaticala cun enzacons scolars della VII classa. Practicant vul mussar co el proceda per emprender d'enconuscher il subject ed igl object egl accusativ. Entginas construcziuns ord ils concepts dils scolars, nua che quels han duvrau il casus falliu, introducescha e dat la mira alla lecziun: Vid la tabla de preit

stattan entgins exempels. Sur quels empeila il practicant lu ils scolars cun damonda e risposta tiel capir subject ed object. P. ex. Der Vater kauft einen Hund. Pract: Wer tut etwas? Sch: Der Vater. Pract: Von wem wird etwas ausgesagt? Sch: Vom Vater. Pract: Könnt ihr mir noch andere Personen nennen, die etwas kaufen? Sch: Der Bruder, der Händler etc. Pract: In welchem Fall stehen alle diese Personen? Sch: Im Nominativ. En semeglionta moda tracta il practicant pliras construcziuns ed abstrahescha lu il subject (Wer oder was?) resp. igl object (Wen oder was?). Silsunter suonda in exercezi cun largias. Practicant noda subject e verb silla tabla e fa anflar igl object; el scriva verb ed object e lai naven il subject ni ch'el indichescha era mo il verb, ed ils scolars san encurir subject ed object.

**Co sa nossa historia survir alla cultura de nies pievel?
da Dr. Alexander Pfister, Basel.**

La profunda e bein elaborada lavur de Dr. A. Pfister sebasescha sin ils suandonts pertratgs:

1. Cultura ei a nus tut quei, che spért e bratsch han schaffiu de stabel, p. e. igl art, il lungatg, la litteratura, il mistregn, l'agricultura ed oravon tut la religiun relevada alla carstgautnad. Nossa cultura retica-romontscha ei sesviluppada en ses fundaments, en spért e pertratg ord la veta purila, e nos megliers poets sco Muoth e Nay ein gest sco buns representants de quella cultura il pli originals.

2. Nossa historia dess intermediar l'enconuschientscha de quei spért cultural e vegliar per siu character e sia existenza. La historia sto perquei esser sezza originala e buca imitada ni empristada. Ella dei mussar las vias de nossa atgna cultura, siu svilup ella economia, egl art, en damondas religiosas, ella formaziun dil stadi, cuort detg, mussar il svilup cultural.

3. Enconuscha nies pievel sia historia, sche sa el interpretar nossa cultura e vigilar per ella, el sa sentir, che la fontauna de siu patertgar ed operar secatta en sia patria ed en

siu pievel. La historia unescha aschia internamein nies pievel entras fermes ligioms cul spért de sia cultura. Ella sa era survir al svilup litterar, iniziar la producziun litterara ed influenzer igl art.

4. Sco il cuntegn de nossa historia dei era il lungatg esser originals, e correspondent al caracter puril de nossa cultura, sempels e clars. Imitaziuns e translaziuns ein nunacceptablas, pertgei ch'ellas correspundan buca al spért cultural ed al patertgar de nies pievel. Dus exempels sur la historia dils Alemanns e de Carli il grond demuossan quei. Ina cuorta raquintaziun sur la Ligia grischa declara il senn practic e realistic de nies pievel, l'originalitad de nossa historia alla fin dil temps feudal e la gronda ed originala activitad culturala sut la menonza de Pieder de Pultengia.

5. Per accentuar en nossa historia il svilup de nossa cultura, igl operar e patertgar de nies pievel, eis ei giavischeivel de suandar ella concepziun la lingia cronologica ed unir la historia svizzera cun nossa historia: in exempel ord la historia ded Uri e dils Confederai declara quei. Il referent dat sin quei la via u lingia tras nossa historia, accentuond activitad e passivitad culturala de nies pievel els differents temps entochen sil di ded oz.

6. Dess quella via buca esser pussevla en tutta sia extensiun, sche san silmeins ils capetels principals de nossa historia, che schaian sin quella via, vegnir raquintai.

7. Ella historia eis ei giavischeivel de scursanir ni eliminar las voluminusas raquintaziuns ded uiaras, che devan entochen de cheu svegliar il spért patriotic e heroic. Ellas ein per nossa cultura de pintga ni negina muntada; pertgei che nus giavischein de plantar in spért de pasch, verdad e pietad.

8. Nus empruein ded unir il temps passau culla veta, las ideas e relaziuns historicas cul patertgar dils contemporans, mo nus evitein de plantar tendenzas ed ideas ded ozildi els temps passai, per colurar quels tendenziusamein.

9. Era la biografia dei salvar il caracter cultural ed esser en sia expressiun semplia, clara e modesta. La structura formala della concepziun dess en tut e pertut

s'accordar cul character de nosssa cultura. Nies stil e pertratg ein p. e. mai de paregliar cun quel de Schiller ni de Duitg ils XIV.

10. Al scolast sa ina biblioteca de litteratura historica-romontscha, ni in archiv de documents culturals, sco brevs privatas de tuts temps, protocols de societads, schurnals, manuscrets de scribents etc. prestar buns survetschs. Ultra de quei ei ina concepziun original-romontscha della historia della Ligia grischa e dil Grischun de giavischar. Quei dei buca cuntentar. Nies pertratg ei l'academia romontscha scaffida dalla Ligia Romontscha entras ella ord nossas forzas. Ella dei cultivar il spért e la structura de nies lungatg e de nosssa cultura, ed en quei senn sa nosssa historia anflar in' atenziun speciala."

Il protocollist: Tumasch Venzin.

Ils 22 de settember suenter miezdi.

**Il teater en survetsch della scola
da Dr. G. Gadola, Cuera.**

Dr. Gadola dat ina survista generala della historia dil teater. La tribuna svizzra va anavos entochen el 12 avel tschantaner. La tribuna romontscha seregheglia all' entschatta dil 16 avel tschantaner. La pli aulta floriziun ha la tribuna scolara giu dil temps dil humanismus. Per las contradas reformadas ha il teater de Strassburg giu fetg gronda muntada, allas scolas catolicas ha l'aschi numnada tribuna gesuita contribuü zun bia. Gia el 16 avel tschantaner ei la tribuna reformada vegnida supprimida dal pietismus. La tribuna scolara catolica ha perencunter cuzzau entochen sil di ded oz. Igl origin dil teater croda ensemen cugl origin dil survetsch divin. Nus savein metter il teater en comparegliaziun cun pievel e scola. Sco quels, aschia ei era il teater. Las representaziuns per ils pievels primitivs ein: glina e sulegl, ferdaglia e calira, fom e seit, beiber e magliar. Il carstgaun civilisau porta era caussas abstractas e surnaturalas sin la tribuna.

Il referent fa enconuschents nus cun la finamira della tribuna dils scolars claustrals de Muster. Coc e crosa dil toc eran las ideas cristianas. Da quellas dependeva tut, entuorn ellas seconcentrava tut. La tribuna doveva augmentar las enconuschientschas dil lungatg romontsch, instruir oratoricamein ed engrondir il curaschus seproducir dils scolars. La pli gronda impurtonza culturala ha la tribuna romontscha giu el temps de 1650—1840. Ora el pievel ha ella fatg scola principalmein en las compagnias de mats.

Egl interval de 1700—1850 han quatter sabientschas luvrau cun oreifer success per nossa giuventetgna. Quei ei land-rechter Th. de Castelberg de Muster, P. A. de Latour de Breil, Benedetg Antoni de Caprez de Trun e Gieri Antoni Vieli de Cumbel. Il referent regorda nus de representaziuns ed usits cun caracter de giug. Aschia p. e. da s. Silvester, il far ils treis retgs da Buania ed il far gediun en la processiuin de venderdis sogn. Per astgar far ina u l'otra dellas rollas tut che sescarpava. Denter ils buobs deva ei schizun entiras sedadas. Quei ei in clar mussament, che gia ils affons han il regl de sepre-sentar sin la tribuna. Il referent metta a pèz als scolasts de s'occupar silmeins ina gada ad onn cun ina representaziun dramatica dils affons.

L'emprema pli gronda representaziun ei vegnida dada a Vignogn cun ils affons de scola. Il toc senumna: „Representaziun dil purseppen de Bethlehem“, che sedivida en dus acts. Entgins onns pli tard ha scolast Albin representau cun la scola communal de Vignogn „La historia de Jacob e ses fepls“. Plaunsiu ha igl exempel de Vignogn era anflau albiert en la Cadi e Foppa. Ils anno 80 han ils affons de Tujetsch representau igl essenzial ord la veta de S. Gion Battista e la veta dil retg Herodes che ei in'ovra originala de scolast e poet Giusep Steiner. El novissim temps havein nus in pulit diember tocs adattai per scolars. Aschia de P. M. Carnot, Sur Carli Fry, Sur Leonhard Soler, dals scolasts Luregn Fontana e Gian Fontana. Talas representaziuns han gronda valeta educativa e culturala. D'emblidar ei era buca il success material. Tras quel han nos affons sursilvans plitost caschun de saver far in'excursiuin sur ils confins de lur vischnaunca.

Per conclusiun dil bi e clar referat porscha il referent aunc entgins pertratgs sur dil teater en general, sur de sia valeta e muntada per ils pievels muntagnards. Ozildi ei il teater principalmein ina caussa de societad. Meins gronda ei la muntada digl art. Il referent deplorescha veramein cun raschun, ch'ils teaters d'ozildi hagien en general tuts il medem cuntegn, numnadamein ina historia d'amur nua ch'ins sa gia tier l'emprema scena, sche las duas persunas predominantas dil toc semaridien, ni mieren schiglioc zaco dell' amur. Las representaziuns munglasen cuntener in' idea vitala, sco p. ex. la patria, la natira u la religiun. Bein ha quella idea fatg buns progress el novissim temps, aschia entras las davosas representaziuns a Trun-Acladira, Glion e Domat. Mo en quella moda sa il teater vegnir menaus anavos sin ses principis natural. Giavischond ch'in e scadin contribueschi siu pusseivel per la tribuna romontscha, concluda il referent siu stupent referat. Per munconza de temps han ins stuviu desister dell' usitada discussiun.

Scola e folclor **da Dr. G. Caduff, Cuera.**

Dr. Gian Caduff entscheiva siu referat cun in' episodada d'in giuvenet de 17 onns, in scolar de nossa scola cantonala. Ei fuvu ils onns 70 dil tschentaner vargau. Quei giuvenet che percureva vias e sendas de nossa biala Surselva era animaus d'ina zun remarcabla finamira, della quala ins aveva cheu aunc mai udiu enzatgei. Sia predilecziun speciala udeva alla gliעד veglia. Da quella vuleva il giuvenot intervegnir enqual praula, detgas ni era canzuns popularas. Quei remarcabel giuvenet ei il futur professor d'universitad e cusseglier nazional Dr. Casper Decurtins. La raccolta de Decurtins ei pli tard daventada il tschep de sia crestomazia retoromontscha. Entras sia scuvertga de detgas, praulas e canzuns popularas ha Decurtins spindrau zun prezios scazis folcloristics de nossa patria retica dalla perdiziun. Da gliez temps vegneva il rimnar „las tupas historiettas ed anecdotas“ taxau per in cunfar dil tuttafatg ridicul. Schegie ch'ins ha arisguard la lavur folcloristica ozildi

autras opiniuns, eis ei tuttina remarcabel ch'in giuvenot ha tonta iniziativa en sesez per distinguer quei ch'ei ierta communabla dil spért human da quei ch'ei atgna proprietad.

Havend definiu il tiern „folcloristica“ dat il referent aunc ina cuorta survista generala de quella. Igl empren apiestel della folcloristica moderna vegn J. J. Rousseau numnaus. Igl ei buca de far curvien, sche la folcloristica ei vegnida taxada per ina interpresa spirontamein „antiquarica“. Il ver intent della folcloristica ei denton quel ded acquistar sin fundament della tradiziun e historia enconuschientschas novas pil temps present sco era per igl avegnir.

El centrum della perscrutaziun folcloristica stat il carstgaun vivent; buc il singul tras sia capaciad individuala, mobein il spért e l'olma dil pievel collectiv, che ha neu e neu influenzau il svilup cultural dellas naziuns. L'emprema etappa dil studi folcloristic ei far atenziun agl agen pievel, all' atgna patria. Valur scientifica acquista la folcloristica denton pér entras la comparegliaziun, entras trer en consideraziun las apparientschas d' autras naziuns e pievels. Cun il tractat „Die Volkskunde als Wissenschaft“, il tudestg Wilhelm Riehl (1858) ha francau il studi della tradiziun populara sco atgna disciplina scientifica. Il plaid „folcloristica“ deriva dagl ingles „Folklore“ e vul dir nuot auter che: il saver, la scienza dil pievel.

En si' ovra „Die Stimme der Völker in Liedern“, Herder ha reconuschiu sco empren la valeta della poesia populara, raccoltond en si' ovra las pli bialas canzuns europeicas. Armin, Brentano, Novalis, Tieck ed ils frars Schlegel sco era Bürger e Goethe han tuts d'engraziar bia al factum che Herder ha tratg lur atenziun sin las forzas vitalas della litteratura orala, specialmein della canzun. L'entschatta dil 19avel tschentaner ha J. Grimm raccoltau las detgas e praulas dil pievel german. Igl onn 1858 ha Riehl pretendiu ed era acquistau la reconuschientscha della folcloristica sco disciplina independenta. Durront ils davos decennis ha la folcloristica catschau fermas raggischs era tier nus en Svizzeria. Ed. Hofmann-Krayer edescha il „Schweizerisches Archiv für Volkskunde“, Dr. Hans Bächtold da Basilea s'occupescha da present cull' ediziun dil „Wörter-

buch des deutschen Aberglaubens“. Samuel Singer ha enrihiu la scrutaziun folcloristica entras studis sur la praula svizzer.

Sin terren romontsch ein el novissim temps principalmein dus scrutadurs sefatgs valer. Igl ei quei P. Baseli Berther e Sur Canoni Caminada. Ovras cun caracter folcloristic de P. Baseli Berther ein: „Sin cadruvi“, „Selva avon 100 onns“, „A Camischolas“ ed ils „Bannerherrs della Cadi“. Sur Caminada ha regalau a nus ovras culturhistoricas sco p. ex. „Die Bündnerglocken“, „Bündner Friedhöfe“. Specialmein folcloristicas ein las ovras „Der Wasserkult in Rätien“, „Der Feuerkult in Graubünden“. De menzionar fuss aunc igl engiadines Alfons de Flugi che ha scret gia igl on 1843 si' ovra „Volksagen in Graubünden“ e pli tard „Das Volkslied des Engadins“ sco era publicau entgins dramas biblics ord il 16 e 17avel tschentaner. Era A. Vital e Peider Linsel han raccoltau e publicau ellas Annalas in grond diember de canzuns popularas, proverbis ed isonzas ladin.

Era d'entgins congrischuns tudestgs ei vegniu fatg meriteivla menziun. Gieri Fient cun numerusas publicaziuns sur della veta populara della Purtenza e la gronda collecziun de Jecklin „Volkstümliches aus Graubünden“. Aschia era Chr. Walkmeister cun raquintaziuns dil Scanvitg e J. J. Jörger en siu studi folcloristic „Bei den Walsern des Valsertales“.

El centrum de tutta perscrutaziun stat, sco gia menzionau, il carstgaun vivent, perquei pretenda il referent ch'era nossas scolas rendien la duida atenziun als fatgs folcloristics. Els seminaris della Germania figurescha la folcloristica sco rom obligateric. Il medem ei il cass era en Ingheltiara, Scandinavia e Hollandia, ferton ch'en Svizzeria ei quei aunc nunenconuschent. Il manteniment e la popularisaziun de nies folclor retic ei la condiziun principala per ina renaschientscha retoromontscha. Nus Romontschs havein bia material folcloristic, mo sto quel aunc vegnir popularisau. Quei ei missiun della Ligia Romontscha che vegn franc a far il siu.

En moda meisterila muossa il referent a nus, co il folclor selaschi instruir en nossas scolas. En emprema lingia sereferescha el al present plan d'instrucziun. Vegn quel risguardaus

conscienzusamein, ei l'emprema etappa folcloristica contonschida compleinamein. L'instrucziun elementara davart il folclor ei de far enconuschent igl affon cun casa, clavau er e curtgin etc. Ella quarta classa sedivida la „Heimatkunde“ en historia, geografia e historia naturala. En classas pli aultas sa quella vegnir amplificada cun agid della tradiziun folcloristica sco p. ex. il tema „Sin Cadruvi“, „Il fuorn de nies vitg“ ni „Il tiern“. Cheu semanifestescha la veglia honestiadad purila, il vegl spért de cuminonza. Per buca trer alla liunga mo aunc entgins temas: „Igl uoppen de famiglia“, „Ils nums dils meins“.

Tala educaziun ligia l'olma digl affon cun la famiglia e cuminonza, schendra l'attaschadadad al sulom patern e la carezia per la patria plonta segir meglier patriotismus che quel plantaus en tras liungas e ladas descripziuns d'uiaras e mazzacradas. Auters exempels folcloristics per la scola ein: isonzas calendaricas, instrucziun ella medischina populara en connex culla botanica, sco era legendas popularas.

Cun sias explicaziuns spera il referent de haver fatg clar als auditurs, che las enconuschientschas folcloristicas ein el cass de fructificar, inrihir sco era d'activar l'educaziun en nossas scolas. L'instrucziun folcloristica ei buca spirontamein pratica, na ella vul plitost scaffir valurs moralas.

Per munconza de temps vegn ei buca fatg discussiun. Dr. Vieli drezza per conclusiun aunc entgins bials plaids als participonts. Da cor engrazia el a tuts per la gronda premura demussada e per il nunstunclenteivel interess. Sperond ch'il cuors linguistic a Breil porti biars e buns fretgs per nossa giuventetgna, nossas scolas ed il carezau lungatg mumma e sefidond digl agid dils scolasts finescha el siu plaid de comiau.

Per conclusiun di signur inspectur Spescha aunc dus plaids d'engraziament a Dr. Vieli en num de tuts ils participonts. Cun la biala e comuentonta canzun: „Car lungatg de mia mumma“ pren il cuors sia fin.

Il protocollist: C. Berther.

* * *

Ils participonts dil cuors linguistic de Breil perstgisien ch'il rapport empermess compara cun tanient retard, ed ils referents perdunien l'inegualitad dils protocols che seschava buca evitar. Cun risguard dellas fetg considerablas expensas de stampa han ils protocols davart la discussiun deplorablamein stuii vegnir supprimi.

Il rapport dil cuors linguistic de Breil ha in dubel intent: el dei regurdar ils participonts d'in eveniment d'entgina muntada per scola e lungatg e dar la pusseivladad a tgi che sa e po e vul de s'aprofundar cun temps e peda ella interessanta e vasta materia puschida dals differentes referats.

Possi il Cuors linguistic de Breil restar en buna memoria e fructificar l'instrucziun en nossas scolas sursilvanas.

R. Vieli.